

ΠΑΡΑΓΩΓΙΚΟΤΗΣ ΚΑΙ ΣΧΕΔΙΑΣΜΕΝΕΣ ΟΙΚΟΝΟΜΙΕΣ

Υπό Γ. Δ. ΚΑΤΖΟΥΡΑΚΗ

ΕΙΣΑΓΩΓΙΚΑ

1. Είναι βέβαιο, ότι δὲν εἰπώθηκε ἀκόμη ὁ τελευταῖος λόγος τῆς Ἐπιστήμης πάνω στὴν τελικὴ ἀποτελεσματικότητά τῶν διαφόρων οἰκονομικῶν συστημάτων. Ἡ διαμάχη στὰ θεωρητικὰ πλαίσια ὅσο καὶ στὰ συγκεκριμένα πεδία τῆς πρακτικῆς ἐφαρμογῆς συνεχίζεται πολλές δεκαετίες τώρα μὲ ἀμείωτη ἔνταση καὶ πολλοὶ γνωστοὶ οἰκονομολόγοι, σὲ ὅλον τὸν Κόσμο, ἀφιερῶνουν ἀξίολογες ἐργασίες στὸ νὰ δείξουν ἢ τὰ πλεονεκτήματα ἢ τὰ μειονεκτήματα τῶν ἐφαρμοζομένων σήμερα οἰκονομικῶν συστημάτων — Καὶ ὁ καθένας βέβαια ἀπὸ τὴ δική του σκοπιά.

2. Είναι ἀρκετὰ ἐνδιαφέρον, ὅτι στὴν πλευρὰ τῶν δυτικῶν ὑπερασπιστῶν βρίσκονται ἀρκετοὶ ποὺ δέχονται μὲ παρρησία ὅτι τὰ ἀνατολικὰ κράτη, μὲ τὰ συστήματα τῆς αὐστηρὰ σχεδιασμένης οἰκονομίας, ἐπραγματοποίησαν σημαντικὲς προόδους. Ἀκόμη ἄλλοι ποὺ «κρούουν τὸν κώδωνα τοῦ κινδύνου» γιὰ τὴν ἔλλειψη «κοινωνικότητας» τῆς παραγωγῆς στὰ φιλελεύθερα συστήματα (Galbraith) ὅπως καὶ τὶς τεράστιες ἀπώλειες σὲ πόρους — ἀνθρώπινους καὶ ὕλικους — ποὺ παρουσιάζονται στὶς φιλελεύθερες οἰκονομίες.

3. Ἀλλὰ καὶ στοὺς ὑπερασπιστὲς τῆς αὐστηρὰ σχεδιασμένης οἰκονομίας βρέθηκαν ἂν ὄχι πολλοί, ἀρκετοὶ ὅμως ποὺ ἔχουν σταματήσει ἐκπληκτοὶ μπροστὰ στὸ «θαῦμα» τῆς ὑπερπηδήσεως τῶν κρίσεων ἀπὸ τὰ κεφαλαιοκρατικὰ συστήματα, ἀλλὰ καὶ στὰ οἰκονομικὰ θαύματα ταχύτατης ἀνάπτυξης ποὺ παρουσίασαν χῶρες ὅπως ἡ Γερμανία, ἡ Γαλλία, ἡ Ἰταλία κ.ἄ. μετὰ τὸν τελευταῖο πόλεμο. Πρῶτος βέβαια ὁ ρῶσος Varga διαπίστωσε, ἀμέσως μετὰ τὸν Πόλεμο τὶς νέες δυνατότητες «ἐπιβιώσεως» τοῦ καπιταλισμοῦ. Ὑστερα βέβαια ἀνῆρσε τὶς διαπιστώσεις του αὐτές. Ἡ πραγματικότης ὅμως μένει: «Τὸ πρότυπο τῆς δυναμικὰ ἀναπτυσσομένης κεφαλαιοκρατικῆς οἰκονομίας» ἔχει σχεδὸν πραγματοποιηθῆ, σήμερα τουλάχιστον. Τί θὰ γίνῃ εἰς τὸ προσεχές ἢ στὸ ἀπώτερο μέλλον, θὰ λέγαμε, ὅτι εἶναι ἀμφίβολο ἀκόμη. Ἄν καὶ πολλὰ σημάδια δείχνουν ὅτι οἱ μεγάλοι κίνδυνοι ἀπὸ τὶς «κυκλικὲς διακυμάνσεις», ἔχουν τουλάχιστον ξεπεραστεῖ.

4. Στὶς σχεδιασμένες ἢ σοσιαλιστικὲς οἰκονομίες, ὁ ἀντικειμενικὸς παρατηρητὴς θὰ δῆ μὴ ἀναμφισβήτητη πρόοδο, ποὺ θὰ ἦταν ἀδύνατη, ἴσως, μὲ τὰ μέσα ποὺ ὑπεδείκνυε ἡ φιλελεύθερη οἰκονομία πρὶν ἀπὸ τὸν τελευταῖο πόλεμο. Θὰ δῆ ὅμως πάλι κάποιες βασικὲς ἀντινομίες ποὺ δὲν ἔχουν ἀκόμη,

υπερπηδηθεῖ. Θὰ δὴ ὁμως ἀκόμη μιὰ σύγχρονη προσπάθεια τῶν οἰκονομῶν αὐτῶν νὰ δανεισθοῦν ἀπὸ τὴ Δύση λύσεις γιὰ πολλὰ ἀπὸ τὰ προβλήματα τους. Αὐτὴ εἶναι ἴσως ἡ περίπτωσις πού χαρακτηρίζει εἰδικώτερα τὴν Γιουγκοσλαβία.

5. Ἐν τῷ μεταξύ ὁμως φαίνεται πολὺ καθαρά ὅλες οἱ οἰκονομίες τοῦ Κόσμου, ὅτι ἔχουν ξεπεράσει τὸ στάδιο τῆς ἀδιαλλαξίας. "Ὅταν, αἰφνης, λέμε «καπιταλισμός» σήμερα ἀσφαλῶς δὲν ἐννοοῦμε πιά τὸν ἄκρατο φιλελευθερισμὸ πού πολὺ χαρακτηριστικὰ περιγράφει ὁ Mercier de la Rivière¹ ὅταν ρωτήθηκε ἀπὸ τὴν Αἰκατερίνη τὴ Μεγάλῃ ποιὲς εἶναι οἱ ὑποχρεώσεις μιᾶς Κυβερνήσεως πού θέλει νὰ διοικήσῃ καλὰ μιὰ χώρα. Ὁ Μ. Δ. Rivière ἀπάντησε : «νὰ μελετᾷ τοὺς νόμους πού ὁ Θεὸς ἔθεσε γιὰ τὴν ἀνθρωπότητα καὶ νὰ μὴν ἐπιχειρεῖ νὰ κάμῃ καινούργιους». Εἶναι ἡ καθαρὴ ἀντίληψη τῆς Φυσιοκρατικῆς Σχολῆς.

6. Τὰ σημερινὰ φιλελεύθερα ἢ καπιταλιστικὰ συστήματα εἶναι μιστὰ, δηλαδὴ κρατικὸς παρεμβατισμὸς καὶ ἐλεύθερη ἐπιχείρησις. "Ὡστε ἀπὸ τὰ ἴδια τὰ πράγματα ἔχει προκύψει ὁ μετριάσμὸς τῆς βασικῆς ἀντιδικίας. Καὶ ἔτσι τὰ διάφορα οἰκονομικὰ συστήματα προχωροῦν γιὰ τὴν ἀνεύρεσις τοῦ κλειδιοῦ τοῦ χαμένου Παραδείσου. "Ἄν βέβαια «Παράδεισος» σημαίνει μόνον τὴν ἀντιμετώπισις τῶν ὑλικῶν ἀναγκῶν τοῦ ἀνθρώπου.

7. Ὁ συγγραφεὺς τῆς παρούσης μονογραφίας ἀνήκει στὴν κατηγορία τῶν αἰσιοδόξων, ἀναφορικὰ μὲ τὴν ἐπίλυσις τῶν οἰκονομικῶν προβλημάτων τῆς ἀνθρωπότητος στὸ προσεχὲς μέλλον. Στὸ σημεῖο αὐτὸ δέχεται τὴν ἀποψη τοῦ J. M. Keynes πού διαπιστώνει ὅτι τὸ οἰκονομικὸ πρόβλημα τῆς ἀνθρωπότητος μπορεῖ νὰ λυθῇ : «The economic problem is not the permanent problem of the human race . . . it may be solved within a hundred years». "Ἄν ὁμως γίνῃ δεκτὸ τὸ πρῖσμα αὐτὸ, τότε ἡ εἰκόνα πού προκύπτει γιὰ τὸ μέλλον τῆς ἀνθρωπότητος γίνεταί πολὺ διαφορετικὴ ἀπὸ κεῖνο πού δημιουργεῖ σήμερα τὸ πρῖσμα τῆς ἀδιαλλαξίας καὶ ἀκόμη τὸ «θολὸ πρῖσμα τῆς ἐν ἐνεργείᾳ ζωῆς».

8. Ὁ κόσμος ὁμως πού ζεῖ καὶ ἀναπτύσσεται μὲ τὸ βάρος τῶν καθημερινῶν τοῦ ἀναγκῶν καὶ μὲ τὸ φάσμα τῆς πείνας στὰ 2/3 τοῦ πληθυσμοῦ τῆς Γῆς, ὅταν θελήσῃ νὰ κυττάξῃ τὸ δρόμο μπροστά, τὸ μέλλον, δίκαια ἀνησυχεῖ γιὰ τὸ ὅτι σήμερα γίνεται σπατάλη πόρων, πολλὰς φορὲς ἀδικαιολόγητη, γιὰ τὸ ὅτι δὲν γίνεταί ἡ κατάλληλη ἀξιοποίησις τῶν εὐκαιριῶν, γιὰ τὸ ὅτι τὰ παραγόμενα ἀγαθὰ δὲν στηρίζονται στὸ κριτήριον τῆς κοινωνικότητος, γιὰ τὸ ὅτι

1. «Ordre naturel et essentiel des Sociétés Politiques» B. De la Rivière. Ἡ ἀντίληψις αὐτὴ τοῦ Μ. Δ. Ρ. πρέπει νὰ ἐρμηνευθῇ σύμφωνα καὶ μὲ τὸ δόγμα τοῦ «laissez faire» ὅπου ἡ φροντίδα τοῦ ἀνθρώπου νὰ βελτιώσῃ τίς κοινωνικὰς καὶ οἰκονομικὰς συνθήκας περιορίζεται στὸ ἐλάχιστο.

ή ταξική αντίδικια, που έγινε σήμερα έθνική — και μάλιστα αντίδικια συνασπισμῶν κρατῶν — οδηγεί τὸν κόσμο σὲ μιὰ νέα καταστροφή, μὲ ἀδηλες συνέπειες γιὰ τὴν ὑπαρξή και αὐτῆς ἀκόμη τῆς ζωῆς στὸν πλανήτη μας. Ὁ κόσμος δίκαια ἀνησυχεῖ και ἴσως γιὰ πρώτη φορά στὴν ἱστορία τοῦ Κόσμου ἡ κοινωνική ἀνησυχία συνειδητοποιήθηκε τόσο πολὺ, σὲ σημεῖο μάλιστα πού νὰ ὠθῆ τις μεγάλες μάζες τῶν ἀνθρώπων νὰ κάμουν μοναδικὸ σκοπὸ τῆς ζωῆς τους τὴν ἐπίλυση τῶν κοινωνικο-οικονομικῶν προβλημάτων. Ἴσως ὁμως αὐτὸ νὰ εἶναι ἓνα ἀπὸ τὰ πιὸ αἰσιόδοξα μηνύματα τῶν καιρῶν!

9. Τὸ συνέδριο στὴν Γιουγκοσλαβική πρωτεύουσα ἔδωσε τὴν εὐκαιρία νὰ γίνουν μερικές προσεκτικές — ὅσο γίνεται — παρατηρήσεις πάνω στὰ προβλήματα πού ἀναφέραμε πιὸ πάνω. Πιὸ εἰδικά, δόθηκε ἡ εὐκαιρία νὰ κριθοῦν μὲ δυτικά μέτρα ἀνατολικές πραγματοποιήσεις ἢ ἐπιδιώξεις ἢ και τὸ ἀντίθετο μὲ ἀνατολικά μέτρα δυτικές ἐπιδιώξεις. Ὑπάρχουν μερικές ἔννοιες ἢ θεσμοὶ σήμερα στὴν θεωρητική ἐπιστήμη πού μποροῦν νὰ χρησιμεύουν σὰν «ἡ λυθία λίθος» γιὰ νὰ δοῦμε πιὸ προσεκτικά. Ἀπὸ αὐτὲς τις ἔννοιες ἀναφέρουμε τὸν Ἀνθρώπινο Παράγοντα, τὸ Κοινωνικὸ Κόστος και τὸ Μάρκετινγκ. Ἀκόμη σὰν γενικώτερη κοινωνικο-οικονομική θεώρηση και φιλοσοφία στέκει ἡ Παραγωγικότητα πού προβλήθηκε τόσο πολὺ τις μέρες μας και χαρακτηρίζει ὅλες τις προσπάθειες τῶν δυτικῶν μικτῶν συστημάτων.

Σημειώνεται ἐδῶ, ὅτι ὁ συγγραφεὺς πολλές φορές εἶχε τὸ αἶσθημα ὅτι κάτι τὸ ριζικὸ — σὰν πείραμα — γίνεται στὴν Γιουγκοσλαβία πού θὰ ἔχη ἀναμφισβήτητη ἐπέκταση και ἀξία γιὰ τὴν μελλοντική ἐξέλιξη τῶν οικονομικῶν συστημάτων. Ἀκόμη δοκίμασε τὸ αἶσθημα ὅτι ὑπάρχει κάποια βασική ἀντινομία . . . κάτι σὰν, ὅτι ἡ παραγωγικότητα, ὅπως τὴν ζοῦμε, βρίσκεται, κάπως ἔξω ἀπὸ τὸ γνῶριμό της κλίμα ἐκεῖ.

10. Πρέπει ἀκόμη νὰ σημειωθῆ, ὅτι τέσσερες μῆνες σχεδὸν μετὰ ἀπὸ τὴ σύσκεψη στὴ Γιουγκοσλαβία (Σεπτέμβριος 1964) οἱ οικονομικοὶ προσανατολισμοὶ τῆς Γιουγκοσλαβικής οικονομίας ἔγιναν ἀντικείμενο ἐξαντλητικῶν συζητήσεων στὸ Γιουγκοσλαβικὸ Κοινοβούλιο, στὰ Συνδικάτα, στὸ Κομμουνιστικὸ² Κόμμα και ἄλλες ὀργανώσεις. Ὅπως δὲ μετάδωσε ὁ ἀνταποκριτῆς τῆς Παρισινῆς «Monde», «Οἱ Γιουγκοσλάβοι μελετοῦν ὅλα τὰ ἐφαρμοζόμενα σ' ὅλο τὸν Κόσμο συστήματα και δανείζονται και δοκιμάζουν, ὅτι εἶναι δυνατὸ νὰ ἐφαρμοσθῆ και ἐκεῖ. Ἡ Γιουγκοσλαβική κυβέρνησις εἶναι ἐλεύθερη ἀπὸ δογματισμοὺς και μπορεῖ σύντομα νὰ γίνῃ πεδίο τεράστιου πειραματισμοῦ, μὲ ἀδηλες συνέπειες γιὰ τὸν ὑπόλοιπο κόσμο».

Δὲν εἶναι ἀσφαλῶς μόνον σύμπτωση πού στὰ ἴδια ἀκριβῶς συμπεράσματα εἶχε καταλήξει ὁ συγγραφεὺς δύο μῆνες ἐνωρίτερα.

2. Ἀναπόκρισις ἀπὸ τὸ Βελιγράδι 23.9.64 Paul Yankovitch («Βῆμα» 24.9.64).

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Ι. — Η ΣΗΜΕΡΙΝΗ ΓΙΟΥΓΚΟΣΛΑΒΙΑ

Α'. Μεριστά δεδομένα.

1. Ἡ Γιουγκοσλαβία, ὅπως εἶναι γνωστό, ἀνήκει στήν ομάδα τῶν σοσιαλιστικῶν χωρῶν καί παρακολούθησε μέ ἀρκετὴ συνέπεια τὰ συστήματα τῆς αὐστηρᾶ σχεδιασμένης οἰκονομίας, ὅπως αὐτὰ διατυπώθηκαν ἀπὸ τοὺς σοβιετικούς καί γιουγκοσλάβους οἰκονομολόγους. Ὑπάρχουν ὁμως, ὅπως εἰπώθηκε σὲ πολλές περιπτώσεις, ἀρκετὲς οὐσιώδεις διαφορὲς στὰ δυὸ αὐτὰ συστήματα (ΕΣΣΔ — Γιουγκοσλαβίας) τίς ὁποῖες ὁ γράφων δὲν εἶχε τὴν εὐκαιρία νὰ ἐλέγξῃ συστηματικά. Εἶναι ἀλήθεια, ἐν πάσῃ περιπτώσει, ὅτι ἡ βασικὴ οἰκονομικὴ διαδικασίᾳ : Παραγωγή—Κατανάλωση—Ἀποταμίευση—Ἐπένδυση καί ἐν συνεχείᾳ τὰ διαμορφούμενα οἰκονομικὰ μεγέθη : Ἀπασχόληση—Εἰσόδημα—Χρῆμα—Ἴσοζύγιον Πληρωμῶν (κ.ο.κ.) διαφέρουν ριζικὰ ἀπὸ τὰ φιλελεύθερα συστήματα, ὄχι βέβαια σὰν ἔννοιες καί περιεχόμενα, ἀλλὰ σὰν ἐπιδιώξεις καί ἐπιτεύγματα. Τοῦτο θὰ ἐξετασθῇ στῆ μικρῇ αὐτῇ περιγραφικῇ ἐργασίᾳ, μαζὶ μέ τὸ κύριο ἀντικείμενο τοῦ συνεδρίου.

2. Ἡ Γιουγκοσλαβία συμμετέχει σήμερα στὸν Ο.Ο.Σ.Α. καί συνεπῶς συμμετέχει στῆ χορηγούμενῃ διὰ μέσου τούτου τεχνικῇ βοήθειᾳ. Ἔχει ἰδρύσει ἓνα Κεντρικὸ Ὅργανισμὸ Παραγωγικότητος πού ἐδρεύει στὸ Βελιγράδι (Σερβία) καί πέντε ἄλλα περιφερειακὰ Κέντρα Παραγωγικότητος, δηλαδὴ στὴν Κροατία, καί Σλοβενία, τὴν Βοσνία καί Ἑρζεγοβίνη, τὴν Μακεδονία καί τὸ Μαυροβούνιο, τὰ ὁποῖα συνεργάζονται μεταξύ τους, μολονότι οἱ ἐξη ἐπικράτειες πού συνθέτουν τὴ σημερινὴ Γιουγκοσλαβία ἀποτελοῦν, κατὰ κάποιον τρόπο, χωριστὲς οἰκονομικὲς μονάδες — ἔτσι τουλάχιστον διατυποῦται — μέσα στὸ πλαίσιο τοῦ γενικώτερου οἰκονομικοῦ προγραμματισμοῦ τῆς χώρας ¹.

3. Δὲν θὰ ἦταν βέβαια εὐκόλο, μέσα στῆ σύντομῃ αὐτῇ μελέτῃ, νὰ περιγραφῆ τέλεια ὁ τρόπος πού λειτουργεῖ ἡ Γιουγκοσλαβικὴ οἰκονομία ἢ καί νὰ ἐπισημανθοῦν οἱ θεμελιώδεις διαφορὲς πού χωρίζουν τίς αὐστηρὰ διευθυνόμενες ἢ σοσιαλιστικὲς οἰκονομίες ἀπὸ τὰ σημερινὰ μικτὰ φιλελεύθερα συστήματα, θὰ ἐπιχειρηθῇ ὁμως μιά, κατὰ τὸ δυνατόν, προσεκτικὴ διακρίβωση τῶν οὐσιωδεστέρων διαφορῶν μέ τὴν ἐπιτρεπόμενη σὲ βάθος διερεύνηση.

1. Στῆ Γιουγκοσλαβία ἰσχύει τὸ σύστημα τῆς σχετικῆς ἀποκεντρώσεως, πολιτικά δὲ ἡ χώρα ὑποδιαιρεῖται σὲ ὁμοσπονδίες (Federations) καί δημοκρατίες (Republics), αὐτόνομες ἐπαρχίες (Provinces), διαμερίσματα (Districts) καί κοινότητες (Municipalities). Ἡ κοινότης εἶναι ἡ βασικὴ κοινωνικο-πολιτικὴ μονὰς τῆς χώρας, ἡ ὁποία ἀποφασίζει κατὰ πρῶτο λόγο πάνω στὰ κοινοτικά κοινωνικο-οικονομικὰ προβλήματα καί κυρίως στὰ θέματα τῆς παραγωγῆς καί διανομῆς. Τὸ ὄργανο πού προκύπτει ἀπὸ ἐκλεγόμενους ἐκπροσώπους ὄλων τῶν ὁμοσπονδιῶν (ἢ Βουλῆ) εἶναι τὸ ἀνώτατο συντονιστικὸ ὄργανο καί ἔχει τὴν εὐθύνῃ τοῦ γενικοῦ σχεδίου.

4. Είναι έκδηλη ή καθολική κοινωνικοποίηση τών μέσων παραγωγής, δηλαδή ή ύπαγωγή κάθε επιχειρηματικής δραστηριότητας στο Κράτος και τὰ παρακρατικά συλλογικά ὄργανα, ἀλλὰ και ή εξάρτησή της ἀπό τὸ «καθολικὸν ἢ «περιφερειακὸν» σχέδιο, καθορίζει αὐτόματα και τὴν ἀπόλυτη ἐπικυριαρχία ἐνὸς ἀνώτερου ὄργάνου (τοῦ σχεδίου) πάνω στὰ οἰκονομικά μεγέθη και τίς ἀκολουθούμενες διαδικασίες.

5. Στὴν Γιουγκοσλαβία ὁμως ἰσχυρίζονται ὅτι ή ἐπικυριαρχία αὐτή εἶναι σχετική, ἀλλὰ και ὅτι διατηροῦνται μερικές μορφές ἰδιωτικῆς επιχειρηματικῆς δραστηριότητας, ἀνεξάρτητες δηλαδή ἀπὸ τὸ «καθολικὸν» σχέδιο ὅπως π.χ. ή μικρὴ ἀγροτοεκμετάλλευση, τὰ ἐστιατόρια, τὰ ἐπισκευαστικά ἐργαστήρια, τὰ βιοτεχνικά και ἄλλα ἐλευθέρια ἐπαγγέλματα (γιατροῦ, δικηγόρου κ.λ.π.). Οἱ ἰδιωτικὲς ὁμως αὐτὲς ἐπιχειρηματικὲς δραστηριότητες δὲν μποροῦν νὰ ἐπηρεάσουν, ἀποφασιστικά, τὰ βασικά οἰκονομικά μεγέθη (ἀπασχόληση, τιμές, εἰσόδημα κ.λ.π.).

6. Ἡ γιουγκοσλαβικὴ οἰκονομία προοδεύει σταθερὰ μετὰ ἀπὸ τὸν τελευταῖο πόλεμο και εἰδικώτερα μετὰ ἀπὸ τὸ 1947 πού ἦταν ὁ ἀποφασιστικὸς χρόνος γιὰ τὴν ἐφαρμογὴ ἐνὸς ἐκτεταμένου σχεδίου «συνεργατοποιήσεως» τῶν κυριωτέρων μέσων παραγωγῆς².

7. Ἀκριβῆ στοιχεῖα γιὰ τὸ Γιουγκοσλαβικὸ ἐθνικὸ προϊόν ἢ τὸ κατὰ κεφαλὴν, δὲν βρίσκονται εὐκόλα. Ἀλλὰ και ἐκεῖνα πού ὑπάρχουν, ἐπειδὴ βασίζονται στὸν Ἀνατολικὸ τρόπο ὑπολογισμοῦ (σύμφωνα με τὸ σύστημα αὐτὸ τὸ ἐθνικὸ προϊόν ἐμφανίζεται λογιστικά σὰν τὸ σύνολο τῶν παραχθέντων ὑλικῶν ἀγαθῶν και τὸ σύνολο τῶν ὑπηρεσιῶν, πού ἦσαν ἀπαραίτητες γιὰ τὴν παραγωγὴ τους), δὲν παρέχουν ἀσφαλῆ βάση συγκρίσεως πρὸς τὰ Ε.Π. τῶν δυτικῶν οἰκονομιῶν.

Ἐδόθησαν, ἐν τούτοις, τὰ ἀκόλουθα γενικά στοιχεῖα: Ἀπὸ τὸ 1953 ἕως τὸ 1962 τὸ Γιουγκοσλαβικὸ ἐθνικὸ προϊόν αὐξήθηκε κατὰ 135 % (τὸ βιομηχανικό, κατὰ 200 % περίπου ἐνῶ τὸ ἀγροτικὸ 76 %). Εἰδικώτερα, τὸ βιομηχανικό, κατὰ κεφαλὴν, προϊόν αὐξήθηκε με ταχύτατο ρυθμὸ (τοῦ 1960 ἦταν ὑψηλότερο κατὰ 97 % τοῦ 1952), φαίνεται δὲ ὅτι ὁ ρυθμὸς αὐτὸς συνεχίζεται με τὴν αὐτὴ ἔνταση κατὰ τὸ 1963 και τίς ἀρχὲς τοῦ 1964.

Τοῦτο, προφανῶς, συνδέεται με ὑψηλὸ ἐπίπεδο ἐπενδύσεων, οἱ ὁποῖες

2. Οἱ Γιουγκοσλάβοι ἰσχυρίζονται ὅτι τοῦτο ἰσχύει πλην τῆς γεωργίας. Ἐξηκριβώθη ὁμως ὅτι ή μορφή τῆς συνεργατικῆς ἢ συνεταιριστικῆς (collectives) ἀγροεκμεταλλεύσεως (zadruga) ἰσχύει στὴν Γιουγκοσλαβία ἀπὸ πολὺ παλιὰ, πῆρε ὁμως συγκεκριμένη μορφή μετὰ ἀπὸ τὴν ἀγροτικὴ ἀναπροσαρμογὴ, τὸν ἀναθασμὸ και τίς ἐκτεταμένες ἀπαλλοτριώσεις και περιλαμβάνει τὸ 10% τῆς συνολικῆς ἀρδεύσιμης ἀγροτικῆς ἰδιοκτησίας. Ἐν τούτοις, οἱ ἐκμεταλλεύσεις αὐτὲς καίξουν τὸν σημαντικώτερο ρόλο (50% τοῦ ἐμπορίου τῶν ἀγροτικῶν προϊόντων κ.λ.π.) στὴν γεωργικὴ ἀνάπτυξη τῆς χώρας και χρησιμεύουν σὰν σύνδεσμος μετὰ τῆς ἰδιωτικῆς και συνεταιριστικῆς πρωτοβουλίας.

από το 1953 διευκυνθήσαν μεταξύ 23 % και 34 % επί του συνολικού κοινωνικού προϊόντος. Ο μέσος όρος του κεφαλαιακού συντελεστοῦ, τῆς σχέσεως δηλαδή μεταξύ τῆς ἀξίας τοῦ παγίου κεφαλαίου πρὸς τὸ κοινωνικὸ προϊόν, ἐμειώθη ἀπὸ 3,27 (1952) σὲ 3,01 (1958) γιὰ τὴν βιομηχανικὴ παραγωγή. Ἡ παραγωγικότης τῆς ἐργασίας, μεταξύ 1953-1961, αὐξήθηκε κατὰ 44 %. Κατὰ τὴν αὐτὴ δὲ περίοδο, ὁ πληθυσμὸς ποὺ ἀπασχολεῖται στὴ Γεωργία ἐμειώθηκε ἀπὸ 61 % (1953) σὲ 50 % (1961), ὁλόκληρη δὲ αὐτὴ ἡ διαφορὰ μαζί με τὸ 15 % τῆς δημογραφικῆς ἀναπτύξεως τῆς χώρας (1,6 ἑκ. ἄτομα) ἀπορροφήθηκε ἀπὸ τὴν βιομηχανία.

8. Ἡ βελτίωση τῆς Γιουγκοσλαβικῆς οἰκονομίας εἶναι αἰσθητὴ, ἀκόμη καὶ στὸν μὴ παρατηρητικὸ ταξιδιώτη ποὺ ἔτυχε νὰ περάσῃ ἀπὸ τὴν χώρα αὐτὴ πρὸ 5 ἢ 10 ἐτῶν. Ἐχει βελτιωθῆ καθαρὰ τὸ βιοτικὸ ἐπίπεδο (τροφή, ἐνδυμασία, κατοικία) καὶ ἤδη φαίνεται ὅτι ὁ Γιουγκοσλαβικὸς λαὸς ἀναζητεῖ κάτι περισσότερο ἀπὸ τὰ ἀπαραιτήτως ἀναγκαῖα. Βλέπει κανεῖς, στὸ Βελιγράδι, μερικὲς βιτρίνες ποιότητος καὶ εἶδη πολυτελείας (εἰσαγόμενα καὶ μὴ). Τὰ ἐστιατόρια καὶ τὰ ξενοδοχεῖο παρέχουν ἐξαιρετὴν περιποίηση καὶ τροφή, καὶ τὰ, ἀρκετὰ, κέντρα πολυτελείας εἶναι σχεδὸν πάντα γεμάτα ἀπὸ ξένους καὶ μὴ. Τὸ κόστος ζωῆς στὸ Βελιγράδι, ἀλλὰ καὶ σὲ ἄλλες τουριστικὰς πόλεις (Dubrovnic), εἶναι γιὰ τὸν ξένο ἀρκετὰ ὑψηλὸ ἴσως ψηλότερο ἀπὸ τῶν Ἀθηνῶν³, παρατηρεῖται δὲ κατὰ τὰ τελευταῖα ἔτη οὐσιαστικὴ ἄνοδος τοῦ κόστους ζωῆς.

Ἄπὸ ἄλλα ἐπίσημα στοιχεῖα γιὰ τὸ βιοτικὸ ἐπίπεδο τοῦ Γιουγκοσλαβικοῦ λαοῦ (ἀτομικὴ κατανάλωση) βλέπουμε ὅτι : Ἡ κατανάλωση τροφῆς ἀπορροφᾷ τὸ 45 % τοῦ εἰσοδήματος. Τὸ 60 % τῆς κατανάλωσως τροφῆς εἶναι δημητριακὰ καὶ ὄσπρια. Ἡ τυπικὴ ἀτομικὴ κατανάλωση ἄλλων εἰδῶν εἶναι : (1962) 16 τ.μ. βαμβακεροῦ ὑφάσματος, 1,5 τ.μ. μαλλίνου 1,7 ζεύγη ὑποδήματα, καὶ 2 κιλά σαποῦνι. Κατὰ τὸ 1961 ὑπῆρχαν 98 ραδιόφωνα ἀνὰ 1.000 κατοίκους, ἀνάλογη δὲ ἦταν ἡ κατανάλωση διαρκῶν ἀναλωσίμων ἀγαθῶν. Ὁ δὲ ἀριθμὸς τῶν ἰατρῶν ἦταν 7,5 ἀνὰ 1.000 κατοίκους.

Β'. Ἡ κατανομὴ τοῦ εἰσοδήματος.

1. Ὁ τρόπος κατανομῆς τοῦ κοινωνικοῦ προϊόντος ὀδηγεῖ πρὸ κοντὰ στὴν κατανόηση τῆς βαθύτερης διαρθρώσεως τῆς Γιουγκοσλαβικῆς οἰκονομίας. Τὸ θέμα βέβαια εἶναι ἀρκετὰ δύσκολο καὶ τὰ στοιχεῖα ποὺ παρεσχέθησαν σχετικὰ ἀνεπαρκῆ. θὰ καταβληθῆ ὁμως προσπάθεια νὰ περιγραφῆ με τὴ δυνατὴ ἀντικειμενικότητα καὶ πληρότητα.

3. Σ' ἓνα ξενοδοχεῖο π.χ. σὰν τὸ «Κοσμοπολίτ» (τῶν Ἀθηνῶν) 1 δωμάτιο με λουτρό, με δύο κρεβάτια καὶ με πρωῖνὸ στοιχίζει 220 δρχ. Ἐνα καλὸ γεῦμα 70-80 δρχ. τὸ ἄτομο κ.ο.κ.

2. Από πρώτη άποψη, φαίνεται ότι καταβάλλεται σκληρή προσπάθεια ώστε να εξασφαλισθούν στο σύνολο του πληθυσμού τὰ άπαραιτήτως άναγκαία, (τροφή, ένδυμασία, κατοικία, εκπαίδευση, υγεία κ.ο.κ.). Υπάρχει μιá έντυπωσιακή όμοιομορφία ένδύσεως και έλλειψη πολυτελοϋς καταναλώσεως. Άκόμη τὰ παιδιá φαίνονται υγιέστατα και τὰ ένοίκια για τόν Γιουγκοσλαβικό λαό είναι χαμηλά. Πέραν όμως από τὰ έπιφανειακά αυτά στοιχεία, δίνονται και τὰ ακόλουθα : Η συμμετοχή τών διαφόρων οικονομικών συντελεστών στο συνολικό προϊόν είναι ή ακόλουθη :

Συνολικό κοινωνικό προϊόν		100.00
— Συμμετοχή τής Όμοσπονδίας		25,30
— Συμμετοχή τών Δημοκρατιών		1,95
— Συμμετοχή τών Κοινοτήτων		9,35
— Συμμετοχή τών παραγωγικών συντελεστών :		
α) άτομική κατανάλωση ⁴	31,50	
β) κεφάλαιο	10,90	42,40
— Λοιπά συμμετοχά (δηλ. ασφάλεια, έπιμελητήρια, τράπεζαι, συντάξεις, ιδιωτικά και εκμεταλλεύσεις κ.ο.κ.)		21,00

3. Τόν πίνακα αυτό τόν συμπληρώνει άλλος πίνακας από όπου φαίνεται πώς κατανέμεται τó εισόδημα από μιá συνεργατική (Collectivite de Travail) έπιχείρηση στην Γιουγκοσλαβία.

α) Από τó φκαθάριστο (Brut) εισόδημα αφαιρούνται : (α) οί άποσβέσεις, (β) οί δαπάνες λειτουργίας, (γ) οί τόκοι, (δ) ó φόρος κύκλου έργασιών, (ε) ó συνομοσπονδιακός φόρος κύκλου έργασιών, (στ) τó κόστος πρώτων ύλων και ή ενέργεια, (ζ) ή δαπάνη για έξωτερικές ύπηρεσίες και (η) τόκοι και άλλα κόστη. Επί πλέον, αφαιρείται ένα ποσοστό συμβολής τής έπιχειρήσεως στη βιομηχανία όρυχείων ⁵.

β) Έτσι προκύπτει τó «καθαρόν προϊόν» από όπου αφαιρείται ó φόρος εισοδήματος.

γ) Τέλος, προκύπτει τó «καθαρόν εισόδημα» πού διανέμεται : (α) σέ άτομικό εισόδημα «καταναλώσεως» (β) στίς κοινωνικές ασφαλίσεις, (γ) σέ

4. Τó άτομικό εισόδημα λέγεται «άτομική κατανάλωσις» γιατί, προφανώς θεωρείται ότι τὰ οικονομικά υποκείμενα έχουν μερίδιο στίς λοιπές συμμετοχές, ώστε τó συνολικό άτομικό εισόδημα είναι ύψηλότερο του (α).

5. Αύτή είναι μιá περίεργη συνεισφορά «πρός έξίσωσιν τών όρων τών όρυχείων προς τούς τών άλλων έπιχειρήσεων» ουσιαστικά δέ, είναι έμμεση οικονομική ένίσχυση τών όρυχείων.

άλλα σχετικά ταμεία (οίκισμοῦ, μεταφορῶν κλπ.), (δ) στὰ ἀποθεματικά κλπ. κεφάλαια καὶ (ε) στὶς κοινοτικές καὶ ἄλλες ὁμοσπονδιακὲς εἰσφορὲς.

“Ὅλα αὐτὰ βέβαια εἶναι πολὺ συνοπτικά καὶ ἀρκετὰ γριφώδη γιὰ κείνους ποὺ δὲν γνωρίζουν βαθύτερα τὸν οἰκονομικὸ μηχανισμό τῆς χώρας αὐτῆς, δείχνουν ὅμως τὸ πλῆθος τῶν ἀμέσων εἰσφορῶν κάθε ἐπιχειρήσεως (συνεργατικῆς βέβαια, γιατί δὲν ἐξακριβώθηκαν οἱ εἰσφορὲς τῶν ἐλευθέρων ἐπαγγελματῶν) ὅσο καὶ τὸν στενὸ καὶ ἄμεσο σύνδεσμο μὲ τὸν κεντρικὸ οἰκονομικὸ μηχανισμό τῆς Γιουγκοσλαβίας.

4. Ἄλλὰ ἡ κατανομή τοῦ εἰσοδήματος ἐκεῖ μπορεῖ νὰ θεωρηθῆ καὶ ἀπὸ μιὰν ἄλλη πλευρά : Μέχρι τοῦ 1951 εἶναι γνωστὸ ὅτι ἐφαρμόζετο αὐστηρότερος σχεδιασμὸς καὶ στενότερη ἐπαφή τοῦ Κράτους μὲ τὴν ἐπιχειρηματικὴ δραστηριότητα, ἀκόμη καὶ μὲ τὴν οἰκονομικὴ ζωὴ τῶν ἐπιχειρήσεων. Στὰ συμβουλία τῶν ἐπιχειρήσεων ὑπῆρχε ἐκπρόσωπος τοῦ Κράτους, ὁ ὁποῖος ἔδινε τὴν κατεύθυνση τοῦ κρατικοῦ σχεδιασμοῦ, ἔτσι ποὺ ἡ παραγωγή, ἡ ἐπέκτασις, οἱ τιμὲς καὶ ἰδιαίτερα οἱ ἀμοιβὲς τῶν ἐργαζομένων καθωρρίζοντο αὐστηρὰ ἀπὸ τὸν κρατικὸν σχεδιασμό. Κατ’ αὐτὸν τὸν τρόπο οἱ παραγωγοὶ δὲν ἦσαν παρὰ ἀπλᾶ ἐκτελεστικά ὄργανα τοῦ γενικοῦ οἰκονομικοῦ σχεδίου. Εἶναι βέβαιο, ἐν πάσῃ περιπτώσει, ὅτι καὶ κατὰ τὴν ἐποχὴ αὐτὴ οἱ ἀμοιβὲς τῶν ἐργαζομένων ἐξηρτῶντο ἢ συνεδέοντο μὲ τὴν ἀτομικὴ ἀπόδοσις ἢ καὶ τὸ πῶστο ἐκάστου ἐργαζομένου, ἀλλὰ δὲν ἐνδιέφερε καθόλου ἡ γενικώτερη οἰκονομικὴ κατάστασις τῆς ἐπιχειρήσεως ἢ τῆς Κοινότητος ἢ τῆς Δημοκρατίας, ἀλλὰ ὁ κοινὸς «κορβανᾶς», ποὺ ἐκαλεῖτο σὲ κάθε περίπτωσι νὰ συμπληρωσῆ τυχὸν ζημίες.

Αὐτὸ ὅμως θεωρήθηκε ὅτι ἦταν ἐναντίον τῆς βελτιώσεως τῆς παραγωγικότητος, γιατί προκαλοῦσε κάποια ἀδιαφορία ἢ καὶ μείωσι τῆς ἀτομικῆς ἀποδόσεως, ἐσημειώθηκαν δὲ ὀλικὲς καὶ μερικὲς ἀποτυχίες σὲ διάφορες δραστηριότητες.

5. Ἀπὸ τὸ 1951 τὸ σύστημα αὐτὸ μεταβλήθηκε μὲ τὴν εἰσαγωγή τοῦ θεσμοῦ τῆς συνεργατικῆς τῆς ἐργασίας (Collectivité du travail) καὶ τῆς «συνδιοικήσεως» (Cogestion) τῶν ἐργαζομένων μαζί μὲ σημαντικὲς ἄλλες μεταβολὲς στὴν γενικώτερη διάρθρωσι τοῦ οἰκονομικοῦ μηχανισμοῦ⁶.

Σύμφωνα μὲ τὸ νέο αὐτὸ σύστημα, ἐκπρόσωποι τῶν ἐργαζομένων συμμετέχουν στὴ διοίκησι κάθε συνεργατικῆς ἐπιχειρήσεως καὶ ἀποφασίζουν ἐπὶ ὅλων τῶν θεμάτων ποὺ τὴν ἐνδιαφέρουν, μεταξύ τῶν ὁποίων εἶναι καὶ τὰ ποσοστὰ τοῦ καθαροῦ εἰσοδήματος ποὺ θὰ πρέπει νὰ διανεμηθοῦν ὡς ἀμοιβὲς τῶν ἐργαζομένων, ὡς κεφάλαια ἐπεκτάσεως, ὡς συμμετοχὴ σὲ ἄλλα ταμεία κ.ο.κ.

6. Ὁ γράφων δὲν κατῴρθωσεν νὰ διαπιστώσῃ τὸ μέγεθος τῆς μεταβολῆς. Εἶναι γνωστὸ πάντως, ὅτι οἱ σοβιετικοὶ οἰκονομολόγοι θεωροῦν τὸ Γιουγκοσλαβικὸν σύστημα ὡς οὐσιαστικὴν παράκλιση ἀπὸ τὸν αὐστηρὸν σχεδιασμό.

6. Πρέπει όμως να σημειωθῆ, ὅτι κατὰ τὴν ἑναρξὴ τῆς ἐφαρμογῆς τοῦ νέου αὐτοῦ συστήματος, τὰ ἀτομικὰ εἰσοδήματα τῶν ἐργαζομένων καθωρίζονται μὲ κριτήρια ἐπιβαλλόμενα ἀπὸ τὴν ἀνώτερη ἀρχὴ τοῦ γενικοῦ σχεδιασμοῦ — μέσα δηλαδὴ στὸ πλαίσιο τῆς ἐπιτρεπομένης «ἐνεργοῦ ζήτησεως» καὶ σύμφωνα μὲ τὶς γενικώτερες οικονομικὰς συνθῆκες τῆς χώρας. Ἄργότερα ὅμως ἐγκαταλείφθηκε ὁ περιορισμὸς αὐτός, καὶ ἔτσι σήμερα ἰσχύει τὸ ἀξίωμα ὅτι τὸ εἰσόδημα κάθε ἐργαζομένου ἐξαρτᾶται ἀπὸ τὴν ἐπίδοσή του, σὲ συνδυασμὸ μὲ τὴ γενικώτερη ἀποδοτικότητα τῆς ἐπιχειρήσεως ὅπου ἐργάζεται. Πάντοτε δὲ ὕστερα ἀπὸ ἀπόφαση τοῦ συμβουλίου κάθε ἐπιχειρήσεως, ὅπου τὴν πλειοψηφία ἔχουν οἱ ἐργαζόμενοι.

Γ'. Ἡ παραγωγικότης τῆς ἐργασίας.

1. Σύμφωνα μὲ τὶς ἐκθέσεις τῆς Γιουγκοσλαβικῆς ἀντιπροσωπείας, ἡ παραγωγικότης τῆς ἐργασίας εἶναι χαμηλότερη ἀπὸ ἐκείνη τῶν περισσοτέρων χωρῶν ἐκτὸς ἀπὸ τῆς Ἰνδίας καὶ τῆς Τουρκίας. Ἀπὸ ὑπολογισμοὺς ποὺ ἔγιναν μὲ βάση τὴν ἀπόδοση «κατὰ ἐργάτην» σὲ μονάδες δημητριακῶν τὸν χρόνον, καὶ τὴν ἀπόδοση κατὰ ἐργάτην (προϊὸν κατ' ἔτος) στὶς βιομηχανίες ὄρυχείων καὶ μεταποιήσεως, φαίνεται πραγματικὰ ἡ χαμηλὴ στάθμη τῆς παραγωγικότητος τῆς ἐργασίας :

(1960)

	Γεωργία	Βιομηχανία καὶ Ὀρυχεῖα
Γιουγκοσλαβία	100	100
Ἑλλάς	180	—
Ἰταλία	195	200
Δυτ. Γερμανία	500	320
Δανία	1.170	—
Ἀγγλία	1.400	290
Η.Π.Α.	3.400	600
Ε.Σ.Σ.Δ.	—	310

2. Ἡ μέτρηση τῆς παραγωγικότητος τῆς ἐργασίας γίνεται κατὰ τὸν δυτικὸν τρόπο, ὅπως ὅμως θὰ ἐξηγηθῆ περὶ κάτω ἀλλὰ καὶ ὁμολογεῖται ἀπὸ τοὺς ἴδιους τοὺς Γιουγκοσλάβους, ὑπάρχουν σημαντικὲς διαφορὲς καὶ παρερμηνεῖες τόσο στὴ βασικὴ ἐννοιολογία ὅσο καὶ στὴν ἐφαρμογὴ τῆς παραγωγικότητος στὴ Γιουγκοσλαβικὴ οἰκονομία. Μία βασικὴ καὶ παλιὰ παρερμηνεία. εἶναι ὅτι ἡ παραγωγικότης ἀναφέρεται μόνον στὴν ὑλικὴ ποσοτικὴ ἀπόδοση, τῶν ἐργαζομένων (σχέσις-μέσων καὶ προϊόντος) σὲ ὠρισμένο χρόνο, ἐνῶ θὰ πρέπει νὰ ἀναφέρεται καὶ στὶς γενικὲς συνθῆκες ἐργασίας κάτω ἀπὸ «ΑΡΧΕΙΟΝ» Δ. Ε. Καλιτσουάκη, Τόμ. 45ος (1965), Τεύχ. Α' 7

τις όποιες έπραγματοποιήθη ή απόδοση αυτή και συνεπώς σε όλόκληρη τήν παραγωγικότητα τής έπιχειρήσεως — πού έννοείται κάτω από τήν εύρεία έννοια, δηλαδή σάν προμήθεια, παραγωγή, διανομή κλπ. "Όστε ή παραγωγικότης πρέπει νά αναφέρεται και στη βελτίωση τών γενικών όρων λειτουργίας τής έπιχειρήσεως, οι όποιοι πρέπει νά προκαλοϋν αύξηση του ένδιαφέροντος τών έργαζομένων (κίνητρα) και νά έχουν σάν αποτέλεσμα τή βελτίωση τής οικονομικότητας (χαμηλότερο κόστος, αποτελεσματικώτερη χρησιμοποίηση τών παραγωγικών μέσων κ.α.κ.), λογικές επενδύσεις, όργάνωση, τής έργασίας, εκπαίδευση, επιτάχυνση τής έρεϋνης κ.ο.κ.

3. Προκειμένου νά μετρηθοϋν αποτελεσματικώτερα τά φαινόμενα πού επιδρoϋν στην παραγωγικότητα κάθε έπιχειρήσεως όπως και τών έργαζομένων, έκριθη σκόπιμη ή εισαγωγή τριών ομάδων δεικτών : (α) τής εξέλιξεως (έπιτυχίας) τής έπιχειρήσεως, (β) τών συνθηκών παραγωγής και (γ) τής διανομής. Με τήν πρώτη (α) ομάδα γίνεται ή αξιολόγηση του καθαρού προϊόντος σε σχέση με τους συντελεστές παραγωγής, όπως π.χ. ο αριθμός τών έργαζομένων, τά μηχανικά μέσα, ο ρυθμός ανάπτυξεως κ.ο.κ. Τά αποτελέσματα δηλ. αξιολογoϋνται όχι μόνο αναφορικά με τήν αξία του καθαρού προϊόντος αλλά και σε σχέση με τήν απόδοση (άτομική και συλλογική) τών έργαζομένων, τά μέσα πού χρησιμοποιήθηκαν και τó συνολικό εισόδημα. Η δεύτερη ομάδα (β) αναφέρεται στα χρησιμοποιηθέντα μέσα (μηχανικός έξοπλισμός κλπ.) όπως και στην επίδραση τών διαφόρων εισφορών φόρων κλπ. επί του καθαρού εισοδήματος. Η τρίτη (γ) τέλος ομάδα δεικτών αναφέρεται στην διανομή του καθαρού εισοδήματος τής έπιχειρήσεως και μάλιστα στη σχέση μεταξύ του διανεμομένου εισοδήματος καταναλώσεως (άτομικό εισόδημα) και διαδικασίας συσσωρεύσεως (έπενδύσεις, επέκτασις κ.λ.π.) τó άτομικό κατά έργάτην εισόδημα, τó ρυθμό και ένταση συσσωρεύσεως, τις δυνατότητες βελτιώσεως του μηχανικού έξοπλισμού κ.ο.κ.

4. Τó σημαντικώτερο, ίσως γεγονός στην παραπάνω προσπάθεια μετρήσεως και αξιολογήσεως τών διαφόρων έπιχειρηματικών φαινομένων είναι ότι διά μέσου τών δεικτών αυτών έπιχειρείται ή αξιολόγηση του άτομικού εισοδήματος και τής επιδράσεώς του στην άτομική και συλλογική απόδοση τών έργαζομένων αλλά και στη συνολική άποδοτικότητα τής έπιχειρήσεως, καθώς και ή αξιολόγηση τής επιδράσεως τών διαφόρων εισφορών και φόρων πάνω στο καθαρό προϊόν. Καταβάλλεται δηλαδή προσπάθεια έλέγχου τών οικονομικών αυτών μεγεθών σε όφελος τής έπιχειρηματικής ανάπτυξεως.

Δ'. Η διαμόρφωσις τών οικονομικών μεγεθών.

1. Όπως έλέχθη στην εισαγωγή, ή βασική οικονομική διαδικασία, οι τάσεις και ή διαμόρφωση τών οικονομικών μεγεθών στις χώρες του Άνατο-

λικού συνασπισμού διαφέρουν αρκετά από τις χώρες του Δυτικού τύπου. Τοῦτο προφανῶς συμβαίνει καὶ στὴ Γιουγκοσλαβία — παρὰ τὶς ἀντιρρήσεις τῶν Γιουγκοσλάβων ἐκπροσώπων στὸ συνέδριο οἱ ὅποιοι σὲ πολλὲς περιπτώσεις ἐδήλωναν ὅτι αἰφνης μὴ γιουγκοσλαβικὴ ἐπιχείρηση δὲν διαφέρει οὐσιαστικῶς ἀπὸ μὴ δυτικῶν τύπου, παρὰ μόνον ὡς πρὸς τὸν ἰδιοκτητὴ — ὀφείλεται δὲ στὸ ὅτι, κατὰ μὴ ἐξαπλουστευμένη ἔκφραση, στὶς χώρες τοῦ Ἀνατολικῶν τύπου καταβάλλεται προσπάθεια (σύμφωνα καὶ μὲ τὸ ὀρθόδοξο Μαρξιστικὸ δόγμα) νὰ διανεμηθῇ ἀκριβοδίκαια τὸ κοινωνικὸ προϊόν, νὰ πραγματοποιηθοῦν οἱ ἀναγκαῖες παραγωγικὲς ἐπενδύσεις (ποῦ ἢ ἰδιωτικὴ πρωτοβουλία δὲν θὰ μπορούσε ἢ δὲν θὰ εὑρίσκει συμφέρονες νὰ κάμῃ) νὰ παραχθοῦν ἀγαθὰ κατὰ τὴν «ἐπιβεβλημένην ἐκ τῶν πραγμάτων» ἱεράρχηση καὶ προτεραιότητα, νὰ ἐλεγχθῇ ἢ κατανάλωσι μὲ τὸ σύστημα τῶν κατευθυνόμενων ἀμοιβῶν, νὰ μειωθῇ τὸ κόστος καὶ νὰ προκύψῃ ἢ πληρέστερη ἐφαρμογὴ τῶν ἀρχῶν τῆς οικονομικότητος, ἔτσι δὲ ν' ἀποφευχθῇ ἢ ὑπέρογκη σπατάλη, τῶν πόρων ποῦ γίνεται κάτω ἀπὸ τὸ καθεστῶς τοῦ αὐτοματισμοῦ, τῶν τιμῶν καὶ τοῦ μηχανισμοῦ τῆς ἀγορᾶς.

2. Ὅπως παρατηρεῖ πολὺ εὐστοχα ὁ F. Perroux, εἰς τὰ συστήματα αὐτὰ προέχει ἢ ὑπὸ εὐρύτατη ἔννοια «κοινωνικότης» τῶν διατιθεμένων πόρων, ἐνῶ ἢ «εὐζωΐα», ποῦ εἶναι ὁ στόχος ὄλων τῶν οικονομικῶν συστημάτων, ἐδῶ γίνεται στόχος περισσότερο μακροπρόθεσμος ἀπὸ τῶν μικρῶν φιλελευθέρων συστημάτων, καὶ ἀκόμη συναντᾶ, διατείνονται, μικρότερα ἐμπόδια.

3. Ἀλλὰ ἄς δοῦμε ἀπὸ πῶς κοντὰ τὶς διάφορες διαδικασίες καὶ τὴν διαμόρφωση τῶν οικονομικῶν μεγεθῶν :

α) Στὶς χώρες τῆς Δύσεως, ὡς κοινωνικὸ προϊόν θεωρεῖται τὸ σύνολο τῶν παραγομένων προϊόντων καὶ ὑπηρεσιῶν (καὶ συνεπῶς τὸ εἰσόδημα ἐκ τούτων) τῶν οικονομικῶν προσώπων. Στὶς χώρες τοῦ Ἀνατολικῶν τύπου, τὸ ἀκαθάριστον κοινωνικὸ προϊόν ἐμφανίζεται, λογιστικῶς, ὡς νὰ περιέχῃ μόνον τὰ παραγόμενα ὑλικά ἀγαθὰ καὶ τὶς ἀπαραίτητες γιὰ τὴν παραγωγή τους ὑπηρεσίες. Ἡ οὐσιώδης αὐτὴ διάκριση ὀδηγεῖ σὲ ἀρκετὲς περαιτέρω διαφορές. Στὴν Δύση ὁ καταλογισμὸς τοῦ κοινωνικοῦ κόστους (π.χ. ἐμμεσοὶ φόροι) ὅπως καὶ ἡ ἀξιολόγησις τοῦ προϊόντος «ἐξ ὑπηρεσιῶν» δὲν εἶναι εὐκόλα ἀλλὰ καὶ ὀδηγοῦν σὲ ἐπικαλύψεις, ἀκόμη δὲ καὶ σὲ ἐσφαλμένο ὑπολογισμὸ τοῦ καθαροῦ κοινωνικοῦ προϊόντος⁷. Στὶς ἀνατολικὰς χώρες ἀπὸ τὸ ἀκαθάριστον κοινωνικὸ προϊόν ἀφαιρεῖται τὸ «κοινωνικὸν κόστος», ἔτσι δὲ εἶναι πῶς εὐκόλος ὁ ὑπολογισμὸς τοῦ καθαροῦ κοινωνικοῦ προϊόντος.

β) Καὶ τὰ δύο συστήματα χρησιμοποιοῦν τὶς τιμὲς καὶ τὸ νόμισμα.

7. Πραγματικῶς, μολονότι τὸ εἰσόδημα «ἐξ ὑπηρεσιῶν» τοῦ μεσολαβητοῦ π.χ. θὰ μπορούσε νὰ χαρακτηρισθῇ ὡς παρασιτικὸ ἢ καὶ ἀντιπαραγωγικὸ — ἐφ' ὅσον ὑπερβαίνει τὸν ἀναγκαῖον ἀριθμὸ μεσολαβητικῶν χειρῶν — ἀθροίζεται ἐν τούτοις, ἐφ' ὅσον συλλεφθῇ, στὸ συνολικὸ ἔθνικὸ προϊόν, πρᾶγμα ποῦ εἶναι σχεδὸν ἀδικοιολόγητο.

Ἄλλὰ ὅπως λέει καὶ ὁ F. Perroux, οἱ τιμὲς εἰς τὰ Ἀνατολικά συστήματα δὲν εἶναι μηχανισμὸς κατανομῆς ἀρμοδιοτήτων ἢ καὶ πραγματώσεως τοῦ σχεδίου. Οἱ τιμὲς ἐκφράζουν «ἀντιστάσεις» ὄχι οἰκονομικὲς, ἀλλὰ κατὰ κάποιον τρόπον διοικητικὲς, κατὰ τοῦ σχεδίου, καὶ διὰ μέσου τούτων δοκιμάζονται οἱ συντελεστὲς καὶ ἀναζητοῦνται τὰ πραγματοποιήσιμα σημεῖα τοῦ σχεδίου.

Στὶς Δυτικὲς οἰκονομίες, οἱ τιμὲς ἐκφράζουν «ἐντάσεις» σπανιότητος, μὲ ἄνιση ὁμως δύναμη, ἐξ ἀφορμῆς τῶν μονοπωλίων, τῆς κρατικῆς ἐπεμβάσεως κ.ο.κ. Ἔτσι ἡ κατανομή τῶν πόρων μέσω τῶν τιμῶν, δὲν εἶναι πάντα ἡ καταλληλότερη.

γ) Ἡ προοδευτικὴ ἀνάμιξη τοῦ Κράτους στὶς Δυτικὲς οἰκονομίες ἔχει πάρει ἕνα ταχύτατο ρυθμὸ, ταχύτερο ἴσως καὶ ἀπὸ ὅ,τι φαντάζεται κανεὶς, ἔτσι πού ἡ διαμόρφωση τῶν οἰκονομικῶν μεγεθῶν νὰ εἶναι συνάρτηση καὶ τοῦ κρατικοῦ παρεμβατισμοῦ, ὥστε ἀπὸ τὴν ἀποψη αὕτη ἀπαμβλύνονται τὰ περιθώρια τῶν διαφορῶν μεταξύ τῶν μικτῶν φιλευθερῶν συστημάτων καὶ τῶν τοῦ σοσιαλιστικοῦ τύπου. Τὸ μέγεθος καὶ ὁ ρυθμὸς τοῦ κρατικοῦ παρεμβατισμοῦ στὶς Η.Π.Α. φαίνονται ἀπὸ τὸν ἀκόλουθο πίνακα :

(Τιμὲς 1962)

	1900	1937	1950	1962
Κυβερνητικὲς δαπάνες :				
σὲ ἀγαθὰ καὶ ὑπηρεσίες, σὲ δισ. δολ.	7,3	33,4	57,9	117,0
σὲ % τοῦ Ἀκαθάριστου Προϊόντος	9,4	15,5	15,5	21,2
Κυβερνητικὴ ἀπασχόλησις :				
σὲ ἑκατομμύρια ἀτόμων	1,4	4,3	8,0	12,0
σὲ % τοῦ συνολικῶς ἀπασχολουμένου πληθυσμοῦ	4,9	7,9	12,4	16,1

δ) Ἡ πολιτικὴ τῶν ἀποσβέσεων, στὶς Δυτικὲς χῶρες εἶναι σχετικὰ ἐλεύθερη ἀλλὰ ὄχι καὶ πάντα ἀξιόπιστη. Οἱ καταναλωτὲς ἔχουν σχετικὰ μεγάλη ἐλευθερία στὴ διαμόρφωση τῆς παραγωγῆς καὶ συνεπῶς καὶ στὴν κατανομή τῶν πόρων, ἀλλὰ τοῦτο δὲν σημαίνει πάντα ὅτι ἡ παραγωγή εἶναι ἡ πιὸ συμφέρουσα στὸ κοινωνικὸ σύνολο. Ὁ συναγωνισμὸς μέσα στὶς ὑψηλὰ ἐμπορευματικὲς οἰκονομίες εἶναι σκληρότατος καὶ ἔτσι πολλὰς «ἀδύναμες» ἐπιχειρήσεις «καταβροχθίζονται» ἀπὸ τίς ἰσχυρότερες. Ταυτόχρονα, ἡ «ὀριακὴ» ἐπιχείρηση εἶναι ὁ κανὼν, τοῦτο δὲ ἀπολήγει σὲ ἀπώλεια πόρων καὶ σὲ διαρκεῖς ἀναπροσαρμογὲς καὶ ἀνακατατάξεις τῶν οἰκονομικῶν μεγεθῶν. Εἶναι βέβαια ἀδύνατον νὰ περιγραφοῦν ὅλες οἱ βασικὲς διαφορὲς μεταξύ τῶν δύο αὐτῶν συστημάτων· ἐκεῖνο ὁμως πού εἶναι σχετικὰ πιθανὸ εἶναι ὅτι, ὅπως λέει καὶ ὁ F. Perroux, «οἱ σχηματιζόμενες ἐντάσεις κοινωνικῆς σπανιότητος,

μέσω τῶν τιμῶν εἶναι πολὺ διαφορετικὲς καὶ κάτω ἀπὸ τὴν ἐπιφύλαξιν ὅτι οἱ τιμὲς δὲν εἶναι δυνατὸ νὰ ἀθροισθοῦν οὔτε μέσα στὸ ἴδιον σύστημα — ἀφοῦ δὲν ἐκφράζουσι πάντα συγκρίσιμα μεγέθη — ἔτσι ἡ γενικώτερη σύγκριση τῆς προόδου μεταξὺ τῶν συστημάτων αὐτῶν εἶναι ἐξαιρετικὰ ἀπρόσφορη».

Ε'. Τὸ κοινωνικὸ κόστος⁸. — Ψευδῆ ἔξοδα.

1. Ἄν δοῦμε τὴν οικονομικὴ δραστηριότητα στὴ Γιουγκοσλαβία μέσα ἀπὸ τὴν ἔννοια τοῦ «Κοινωνικοῦ Κόστους» καὶ τῶν ἐξωτερικῶν οικονομιῶν» ὅπως διαμορφώθηκαν στὴ Δύση, παρατηροῦμε, κατ' ἀρχήν, ὅτι τὰ κριτήρια, ὅπως ἀναπτύσσονται στὴν ὑποσημείωση, δὲν φαίνεται νὰ ἰσχύουν στὶς σοσιαλιστικὲς χώρες. Τὸ πρόβλημα τῆς «ἀριστοποιήσεως» τῆς οικονομικῆς ὀργανώσεως καὶ τῆς «μεγιστοποιήσεως» τῶν ὠφελημάτων γιὰ τὸ σύνολο

8. Ἡ ἔννοια τοῦ «κοινωνικοῦ κόστους» συνδέεται στενὰ μὲ τὴν ἔννοια τοῦ Κράτους εὐημερίας ἢ τὴν οικονομικὴ τῆς εὐημερίας (A. Pigou, «Welfare Economics»), δηλαδὴ μὲ τὴν κρατικὴν ἐπέμβαση στὴν οικονομικὴ ἀνάπτυξη πρὸς ὄφελος τοῦ Κοινωνικοῦ συνόλου. Ὁ A. Pigou διετύπωσε τὸ ἀξίωμα, ὅτι τὸ Κράτος ὀφείλει ἢ δὲν ὀφείλει νὰ ἐπέμβῃ ἀνάλογα μὲ τὸ ἂν ὑπάρχουν ἢ δὲν ὑπάρχουν ἀποκλίσεις (Divergences) μεταξὺ τοῦ ἰδιωτικοῦ κόστους καὶ τοῦ κοινωνικοῦ ἢ συνολικοῦ ἢ καὶ ἀκόμη ἂν ὑπάρχουν ὠφελήματα συνδεδεμένα μὲ τὴν συναγωνιστικὴ ἰσορροπία (Competitive equilibrium). Ἀνάλογα ὁ Timbergen διατυπώνει τὴν πρόταση, ὅτι προκειμένου γιὰ τὴν «ἀριστη» (optimum) ὀργάνωση ἢ τὸν ἀριστο συνδυασμὸ θεσμῶν καὶ μέσων μιᾶς οικονομικῆς πολιτικῆς, καὶ κατὰ συνέπεια γιὰ τὴν μεγιστοποίηση τῆς Κοινωνικῆς εὐημερίας, πρέπει νὰ διακρίνομε ἂν οἱ ἐπιδιωκόμενες δραστηριότητες (παραγωγικὴ δραστηριότητα κάτω ἀπὸ εὐρεία ἔννοια) ἔχουν ἢ ὄχι ὀριακὸ κόστος χαμηλότερο ἀπὸ τὸ μέσο κόστος καὶ ἂν ὑπάρχουν ἢ ὄχι ἐξωτερικὲς οικονομίες. Στὴν πρώτη περίπτωσιν, δηλαδὴ ἐὰν τὸ ὀριακὸ κόστος εἶναι χαμηλότερο ἀπὸ τὸ μέσο καὶ ὑπάρχουν ἐξωτερικὲς οικονομίες, τότε τὶς δραστηριότητες αὐτὲς πρέπει νὰ τὶς ἀναλάβῃ τὸ Κράτος· στὴ δεύτερη περίπτωσιν, ἢ ἰδιωτικὴ πρωτοβουλία. Στὴν πρώτη περίπτωσιν ἀνήκουν δραστηριότητες ὅπως ἡ Παιδεία, ἢ Ὑγεία, τὸ Ὅδικὸ δίκτυο, ἢ Ὑδρευσις, ὁ Ἡλεκτρισμὸς, ὁ Προγραμματισμὸς κ.ἄ.· στὴν δεύτερη, βέβαια, ὅλες οἱ ἄλλες «ἐφ' ὅσον δὲν ὀδηγοῦν σὲ μονοπωλιακὲς καταστάσεις». Οἱ «ἐξωτερικὲς οικονομίες» στὴν περίπτωσιν τῆς Κρατικῆς ἐπέμβασιν εἶναι ὠφελήματα μακροπρόθεσμα (Παίδεια, Ὑγεία κλπ.) ἢ μὴ ἄμεσα ἀντιληπτά ἢ καὶ ἀκόμη ποῦ ἀναφέρονται σὲ ὄλους τοὺς τομεῖς καὶ τοὺς πολίτας μιᾶς χώρας (πλουσίους καὶ φτωχοὺς). Στὴν εὐρεία ἔννοια, «ἐξωτερικὴ οικονομία» μπορεῖ νὰ προκύβῃ, γιὰ τὴ συνολικὴν δραστηριότητα, π.χ. ἂν ὅλοι οἱ πολίτες εἶναι ὑγιεῖς ἢ ὑγιέστεροι ὅποτε εἶναι καλύτεροι ἐργάται, μὲ ὑψηλότερο εἰσόδημα (κατανάλωσιν) κ.ο.κ.

Εἶναι ὁμοῦ δυνατὸ «ἐξωτερικὲς οικονομίες» νὰ ἀποβοῦν «ψευδῆ ἔξοδα» (diseconomies) ἂν καὶ ἐφ' ὅσον δὲν δημιουργοῦν τὰ ἀναμενόμενα ὠφελήματα ἢ τὸ κόστος γενικὰ εἶναι ὑψηλὸ, ἢ δημιουργοῦν μονοπωλιακὲς καταστάσεις ἢ τέλος, δὲν γίνονται μὲ τὸ κριτήριον τῆς κοινωνικότητας κ.ο.κ. Τὸ θέμα αὐτὸ εἶναι τεράστιο ὥστε δὲν εἶναι εὐκόλο νὰ περιγραφῇ σὲ λίγες γραμμάς. Ἀκόμη πρέπει νὰ λεχθῇ ὅτι τὰ ὄρια μεταξὺ τῶν διαφόρων καταστάσεων εἶναι πολὺ ρευστά καὶ ἔτσι δὲν μπορεῖ κανεὶς νὰ εἶναι βέβαιος γιὰ τὴν τελικὴ κοινωνικὴ οικονομικότητα ἢ ἀποτελεσματικότητα μιᾶς δραστηριότητος. (κρατικῆς ἢ ἰδιωτικῆς) καὶ οὔτε συνεπῶς γιὰ τὸ ἂν εἶναι «οικονομία» ἢ «ψευδὲς ἔξοδο».

έχουν πάρει μιὰ δογματική μορφή, και δὲν θεωρεῖται ὅτι εἶναι ἀναγκαῖα ἢ ἀναλυτική οἰκονομική παρατήρηση πού θά ἔθετε σέ ἀμφιβολία τίς βασικές ἀρχές τοῦ σοσιαλιστικοῦ δόγματος. Καὶ τοῦτο εἶναι φανερό ὅταν λαμβάνεται σάν προϋπόθεση, ὅτι τὸ ἰδιωτικό κόστος δὲν μπορεῖ ἢ δὲν πρέπει νὰ θεωρηθῆ σέ καμμιά περίπτωση, ὅτι πλεονεκτεῖ τοῦ Κοινωνικοῦ ἢ τοῦ Δημοσίου κόστους.

2. Ἐν τούτοις, ἄπειρα παραδείγματα πείθουν ὅτι γίνεται, σιγά-σιγά, ριζική ἀναθεώρηση τῶν ἀντιλήψεων αὐτῶν και ὄχι μόνο στήν «ἀντίπεραν τοῦ Τιβέρεως» ὄχθην. Πραγματικά οἱ ἀναθεωρήσεις γίνονται και στίς Δυτικές οἰκονομίες και ὅπως ἐξηγεῖται σέ πολλά σημεία τῆς ἐργασίας αὐτῆς, εἴτε ὕστερα ἀπὸ μελέτη εἴτε και ἐμπειρικά μόνο — ἀπὸ τὴν ἀνάγκη τῶν πραγμάτων — γίνεται μιὰ διαρκῆς μετάθεση οἰκονομικῆς δραστηριότητας μεταξύ ἰδιωτικοῦ και δημοσίου τομέως, και στὰ δύο συστήματα, πού ὀδηγεῖ σέ μεγαλύτερη «συμπλησίαση».

ΣΤ'. Ἐπένδυσις — Πληθωρισμός.

1. Δὲν ὑπάρχουν βέβαια ἀξιόπιστα και πλήρη στοιχεῖα πού νὰ δείχνουν ἂν τὸ δημόσιο κόστος εἶναι ὑψηλότερο στίς σοσιαλιστικές χῶρες ἢ και ἂν εἶναι ἢ ὄχι συμφερότερο ἀπὸ τὸ ἰδιωτικό. Εἶναι πάντως προφανές, ὅτι ὁ καθολικός σχεδιασμός ὀδηγεῖ σέ αὐξηση τῶν κεντρικῶν δαπανῶν και σέ ἐλάττωση τῆς ἀτομικῆς κατανάλωσης, ὥστε μερικά ἀπὸ τὰ κριτήρια πού ἀπομένουν γιὰ νὰ διακρίνουμε ἂν ἐπέτυχε ἢ ὄχι εἶναι οἱ ἐπενδύσεις, ἢ σταθερότητα τοῦ νομίσματος, ἢ ἐπιτάχυνση τῆς ἀναπτύξεως και τελικά ἢ σύγκριση τοῦ ρυθμοῦ ἀναπτύξεως μὲ ἄλλες χῶρες. Ἄλλὰ και πάλι τὰ κριτήρια αὐτὰ δὲν πρέπει νὰ θεωρηθοῦν οὔτε σάν μοναδικὰ οὔτε σάν ἀπόλυτα ἀξιόπιστα.

2. Εἶναι φανερό ὅτι στήν Γιουγκοσλαβία κατὰ τὸ διάστημα ἀπὸ τὸ 1947 και ὕστερα ἔγιναν αὐστηρές οἰκονομίες γιὰ νὰ κατορθωθῆ ἢ σωρευτική διαδικασία και νὰ πραγματοποιηθοῦν οἱ ἐπενδύσεις σέ ἔργα ὑποδομῆς και σέ ἐπιχειρήσεις⁹. Αὐτὸ ἔγινε σέ βάρος τῆς τρεχούσης κατανάλωσης, ἀλλὰ τὰ ἀποτελέσματα ὑπῆρξαν πολὺ ἱκανοποιητικά, ἂν ληφθῆ ὑπ' ὄψιν ὁ ρυθμός και τὸ ὕψος τῶν γενομένων ἐπενδύσεων ἀλλὰ και τὰ ἄλλα οἰκονομικά μεγέθη.

Και ὅμως ὁ ρυθμός αὐτός δὲν θεωρεῖται ἀπόλυτα ἱκανοποιητικός ἂν συγκριθῆ μὲ τὸν ρυθμὸ πού πραγματοποιήθηκε τὸ Γερμανικὸ «θαῦμα» ἢ τὸ Γαλλικὸ ἢ και ἀκόμη τὸ Ἰταλικὸ κατὰ τὰ τελευταῖα ἔτη. Κατὰ τὴν περίοδο μάλιστα ἀπὸ τὸ 1961 ἕως 1963 σημειώθηκε οὐσιαστικὴ ἀνάσχεση τῆς ἀναπτύξεως στή Γιουγκοσλαβικὴ οἰκονομία, δηλαδὴ ἕνα εἶδος ἐσωτερικῆς οἰκονομικῆς κρίσεως και μάλιστα σημειώθηκε και ἕνας σημαντικὸς πληθωρισμὸς κατὰ

9. Βλέπε και ἢ «Σημερινὴ Γιουγκοσλαβία» (Κεφ. I).

τὴν ἴδια περίοδο ἀφοῦ τὸ Γιουγκοσλαβικὸ νόμισμα ἔχασε σχεδὸν τὸ 33 % τῆς ἐσωτερικῆς του ἀξίας.

3. Ὁ πληθωρισμὸς βέβαια σὲ μιὰ σχεδιασμένη οἰκονομία δὲν πρέπει νὰ ἐρμηνευθῆ, μὲ τὰ μέτρα τῶν δυτικῶν οἰκονομιῶν καὶ εἶναι ἀμφίβολο ἂν ἦταν καθαρὰ πληθωρισμὸς ζήτησεως ἢ κόστους ἢ ἂν δὲν πρόκειται γιὰ κατευθυνόμενον ἢ ἠθελημένον πληθωρισμὸ ἀπὸ τὸν κρατικὸ σχεδιασμό, δηλαδὴ γιὰ «ἠθελημένην» ἀφαίρεση ζήτησεως ἀπὸ τὰ αὐξηθέντα εἰσοδήματα συνεπεία τῶν τελευταίων μισθολογικῶν ἀναπροσαρμογῶν. Πρέπει ὁμως νὰ θεωρηθῆ βέβαιο, ὅτι τὸ Γιουγκοσλαβικὸ νόμισμα ὑπέστη ἄμεση ἐπίδραση ἀπὸ τὶς Δυτικὲς οἰκονομίες, ὕστερα ἀπὸ τὴν πληρέστερη ἐπαφὴ πού πραγματοποιήθηκε κατὰ τὴν περίοδο αὐτὴ μὲ τὶς Δυτικὲς χώρες (ἐλευθεριώτερες συναλλαγές, τουρισμὸς κ.λ.π.) καὶ ἔτσι δὲν κατωρθώθηκε νὰ κρατηθῆ ἡ συμβατικὴ ἰσοτιμία πού εἶχε ἐπιβληθῆ κατὰ τὴν περίοδο τῆς ἀπομόνωσης.

Δὲν εἶναι περιέργο συνεπῶς, πού οἱ Γιουγκοσλάβοι ἰθύνοντες ζήτησαν νὰ πληροφωρηθοῦν καὶ νὰ ἐφαρμόσουν τὶς μεθόδους πού χρησιμοποίησαν οἱ Δυτικοὶ τόσο στὴν πραγματοποίηση τῶν «θαυμάτων» ὅσο καὶ στὴν ἀντιμέτωπιση τῶν νομισματικῶν τῶν καὶ ἄλλων δυσκολιῶν.

4. Ὑπάρχει πολλὴ εἰλικρίνεια καὶ περίσκεψη στὴν ἀναζήτηση τῶν αἰτίων τῆς γιουγκοσλαβικῆς καθυστέρησεως ὅσο καὶ στὴν ἐπιδίωξη τῆς ἐφαρμογῆς τῶν διδαγμάτων τῆς Δύσεως. Τὸ σημαντικὸ γεγονός ὁμως πού προκύπτει ἀπὸ τὴν προσπάθεια αὐτὴν εἶναι ὅτι ἀπὸ τὸ σημεῖο αὐτὸ καὶ ὕστερα ξεκινᾷ μιὰ θεαματικὴ προσπάθεια («ἐπιμιξίας») δυῶ συστημάτων ἀρκετὰ ἀνόμοιων, ὥστε κανεὶς δὲν μπορεῖ νὰ εἶναι βέβαιος πού θὰ ἀπολήξῃ ἢ, ἀκόμη, πόσα ἀπὸ τὰ διδάγματα τῆς Δύσεως θὰ μποροῦν ἢ καὶ θὰ πρέπει νὰ ἐφαρμοσθοῦν στὸ γιουγκοσλαβικὸ σύστημα.

Ὑπάρχουν σοβαρὲς ἀμφιβολίες καὶ στοὺς ἴδιους τοὺς γιουγκοσλάβους ὡς πρὸς τὴν ἀποτελεσματικότητα καὶ τὸ κόστος τοῦ κρατικῆ «σχεδιασμοῦ». Ἡ «γραφειοκρατία» μάλιστα πού ἀποτελεῖ τὴν ἀναπόσπαστη ἀδυναμία τοῦ οἰκονομικοῦ συγκεντρωτισμοῦ θεωρεῖται ἀπὸ πολλοὺς ἀνατολικούς οἰκονομολόγους ὡς ἡ καίρια πλευρὰ τῶν ἀδυναμιῶν τῶν.

Δὲν ἀμφισβητεῖται βέβαια ἀπὸ κανένα ἢ «ἐνδελέχεια», ἡ τελικὴ ἀποτελεσματικότης ὅσο καὶ ἡ γενικώτερη κοινωνικότης τοῦ συστήματος. Πιστεύεται ὁμως ὅτι ἂν ἦταν δυνατὸ νὰ διατηρηθοῦν αὐτὰ μαζὶ μὲ τὴν συνδυασμένη ἐφαρμογὴ μέτρων «δυτικοῦ τύπου», τότε τὸ σύστημα θὰ ἐθριάμβευε τελικά. Καὶ τοῦτο εἶναι τὸ κρισιμώτερο σημεῖο τῆς ἀναζήτησής μας, γιὰτὶ ἓνα ἀπὸ τὰ μέτρα αὐτά, ἴσως τὸ καθολικώτερο, εἶναι ἡ ἐφαρμογὴ τῶν μεθόδων τῆς παραγωγικότητος.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΙΙ. — ΟΙ ΔΙΑΦΟΡΕΣ ΠΡΟΣ ΤΑ ΔΥΤΙΚΑ ΣΥΣΤΗΜΑΤΑ

Α'. Οί μέθοδοι τῆς παραγωγικότητος.

Ἐδῶ πρέπει νὰ κάνουμε μιὰ παρέκβαση, γιὰ τοὺς ἀμήτους, πού θά μᾶς ὀδηγήσῃ στήν ἐξακρίβωση ὠρισμένων σημείων. Ἡ παραγωγικότης δὲν εἶναι μόνο μιὰ ποσοτική σχέση, δηλαδή ἕνας δείκτης πού καθορίζει τὸ βαθμὸ ἢ ρυθμὸ ἢ ἐπίπεδο τῆς ἀποδόσεως (output) συγκεκριμένων μέσων (Input) σὲ καθωρισμένο χρόνον· εἶναι ἀκόμη μιὰ συγκεκριμένη μεθοδολογία, ἀλλὰ καὶ μιὰ ποιοτική σχέση πού δείχνει τὸ δρόμο τῆς πραγματώσεως καλύτερων ἀποτελεσμάτων, ἀλλὰ καὶ τὸ λόγο, δηλαδή γιὰ τὴν ἐξέλιξιν τὰ μέσα εἶχαν τὰ Χ ἀποτελέσματα κατὰ τὸν καθωρισμένο χρόνον.

Ἔτσι ἡ παραγωγικότης ἀποβαίνει ἕνα κριτήριον ἀποτελεσματικότητος, ἀκόμη ὅμως μιὰ συνολικὴ κοινωνικοοικονομικὴ θεώρηση, πού ὀδηγεῖ στήν πραγμάτωσιν τῆς ἀρχῆς τῆς οικονομικότητος. Σὲ μιὰ βαθύτερη ἀνάλυσιν, ἡ παραγωγικότης εἶναι ἡ φιλοσοφία καὶ τὸ ὄπλο τῶν φιλελεύθερων (μικτῶν) σημερινῶν συστημάτων, μὲ τὸ ὅποῖο γίνεται προσπάθεια ὀργανώσεως τῆς οικονομικῆς ζωῆς μέσα στήν ἐπιτρεπόμενη ἀπὸ τὰ πράγματα ἐλευθερία τῆς ἀτομικῆς πρωτοβουλίας· ἀκριβῶς δὲ γιὰ τὴν ἐξέλιξιν δὲν εἶναι δυνατὰ νὰ γίνῃ αὐστηρότερη ὀργάνωσις τῆς παραγωγῆς.

α) Ὁ ἀνθρώπινος παράγων.

Ἄλλὰ ἡ ὀργάνωσις τῆς οικονομικῆς ζωῆς στὰ δυτικὰ πρότυπα, ἔχει σὰν ὑπόβαθρον τὸν καλύτερον χειρισμὸν τοῦ ἀνθρώπου ἢ τοῦ «ἀνθρωπίνου παράγοντος». Καὶ ὄχι μόνο σὰν ὑπόβαθρον, ἀλλὰ καὶ σὰν ἀπαραίτητη προϋπόθεσις ἔχει τὴν διατήρησιν τῆς ἐλευθερίας τῶν οικονομικῶν ὑποκειμένων καὶ τὴν ὅσο γίνεται «ἐλευθερὴν» προσαρμογὴν τῶν οικονομικῶν σχέσεων πρὸς τὴν οικονομικὴν ἀνάγκην. Μὲ ἄλλα λόγια, στὰ δυτικὰ συστήματα, ἡ ἐπιχειρούμενη ὀργάνωσις τῆς οικονομικῆς ζωῆς ἐξαρτᾶται, σὲ μεγάλο βαθμὸ, ἀπὸ τὴν κατανόησιν τῆς οικονομικῆς ἀνάγκης ἀπὸ τὰ οικονομικὰ ὑποκείμενα καὶ τὴν «ἐλευθερὴν» καὶ συνειδητὴν κατὰ τὸ δυνατόν προσαρμογὴν τῶν οικονομικῶν σχέσεων πρὸς τὴν ἀνάγκην αὐτήν.

Ἐνδιαφέρον παράδειγμα τῆς τάσεως αὐτῆς εἶναι ἡ ἀναπτυσσόμενη κατὰ τίς μέρας μας φιλοσοφία τοῦ ρόλου τῶν συνδικαλιστικῶν ὀργάνων, τόσο τῶν ἐργοδοτῶν ὅσο καὶ τῶν ἐργαζομένων, στήν ἀναγνώρισιν τῆς ἀποστολῆς τοῦ Κοινωνικοῦ Κράτους καὶ τὴν ὑποβοήθησιν τούτου στήν ἐπίλυσιν τῶν οικονομικῶν διαφορῶν κάτω ἀπὸ τὸ πρίσμα τοῦ γενικώτερου συμφέροντος.

Ἐκεῖνοι πού διαφωνοῦν, θά ἀντιτάξουν ὅτι τὸ παράδειγμα αὐτὸ δείχνει μιὰν ἀκόμη φορά τόσο τὸν «φαρισαϊσμὸν» τῶν ἐργοδοτικῶν ὀργανώσεων ὅσο

και την ύποταγή και «έκμαυλισμό» τῶν ἐργατικῶν. Σὲ μιὰ κοινωνία ὅπου θὰ λειτουργοῦσε ἀνεμπόδισμα ὁ αὐτοματισμὸς τῶν διαφόρων μηχανισμῶν κατὰ τὸ πρότυπο τῆς Φυσιοκρατικῆς Ἐποχῆς, ὁ καθένας θὰ ἦταν πρόθυμος ν' ἀμφιβάλῃ γιὰ τὴν εἰλικρίνεια τῶν προθέσεων αὐτῶν. Ἀλλὰ στὴ σημερινὴ οἰκονομικὴ κοινωνία (δυτικῆς τύπου) ὅπου ὑπέρτατος νόμος εἶναι ἡ «ζήτησις τοῦ καταναλωτοῦ» καὶ ὁ ὀλοένα αὐξανόμενος κρατικὸς παρεμβατισμὸς γιὰ τὸ γενικώτερο καὶ καθολικώτερο συμφέρον, θὰ ἦταν τουλάχιστο ἄδικο νὰ ἀπορρίψῃ χωρὶς συζήτησιν τὴν ὀρθότητα τῆς στάσεως αὐτῆς. Καὶ μὲ αὐτὸ βέβαια δὲν θέλουμε νὰ πῶμε, ὅτι ἔχει ἐξαλειφθῆ ὀλότελα ἡ ταξικὴ ἀντιδικία, ἀλλὰ ὅτι ἡ δημιουργούμενη, σήμερα ὑπέρτατη ἀπὸ τὰ ἴδια τὰ πράγματα ἀνάγκη ὀδηγεῖ στὴν ἀναζήτησιν τουλάχιστον μιᾶς σύμφωνης μὲ τὰ οὐμανιστικὰ ἰδεώδη διευθέτησης τῶν οἰκονομικῶν διαφορῶν. Καὶ ἡ βασικὴ προϋπόθεσις θὰ εἶναι ἡ κατάλληλη ἐκπαίδευσις ὅλων τῶν οἰκονομικῶν ὑποκειμένων.

Ἀλλὰ θὰ προσφέρουμε καὶ κάποιον ἄλλο ἐπιχειρήμα : Ζοῦμε ἀκόμη κάτω ἀπὸ τὴν ἐπιρροήν τῶν θεωριῶν τῆς στενότητος τῶν μέσων ἴσως καὶ τοῦ πληθυσμοῦ (Malthus) τῆς ἀνίσης κατανομῆς τῶν πόρων διεθνῶς καὶ τῆς φτώχειας στὰ 2/3 τοῦ πληθυσμοῦ τῆς γῆς. Δὲν ἔχουμε νοιώσει ὅτι τὰ πρότυπα τῆς δυναμικῆς ἀναπτυσσόμενης οἰκονομίας — στὴ σημερινὴ ἐποχὴ τοῦ ἀτόμου — μποροῦν πολὺ εὐκόλα νὰ ἐγκατασταθοῦν σὲ ὅλο τὸν κόσμον καὶ ἴσως εἶναι ζήτημα μερικῶν δεκάδων ἐτῶν μόνον, ὅπως εἶπε καὶ ὁ Keynes, γιὰ νὰ λύσουμε τὸ οἰκονομικὸ πρόβλημα τῆς ἀνθρώπινης φυλῆς.

Ἄν αὐτὸ συνειδητοποιηθῆ ἀπὸ τοὺς θεωρητικοὺς καὶ τοὺς πολιτικοὺς, ἡ σημερινὴ ὀξύτης τῶν ἐπιχειρημάτων γύρω ἀπὸ τὴν πολιτικὴν ὀψιν τοῦ προβλήματος, θὰ ἀμβλυθῆ καὶ ἔτσι ἐκεῖνα ποὺ φαίνονται σήμερα οὐτοπικὰ καὶ ἀδύνατα θὰ πάρουν σάρκα καὶ ὀστά.

β) Τὰ κίνητρα.

Καὶ γιὰ νὰ μιλήσουμε σαφέστερα θὰ χρησιμοποιήσουμε μερικὰ παραδείγματα ἀπὸ τίς μεθόδους τῆς παραγωγικότητος ὅπως ἐφαρμόζονται στὰ Δυτικὰ συστήματα καὶ στὴ Γιουγκοσλαβία, ὥστε νὰ δείξουμε τὴν ἀνομοιότητα τῶν συνθηκῶν.

1. Στὶς Δυτικὰς χώρας «ἡ διοίκησις καὶ ἡ ὀργάνωσις μιᾶς ἐπιχειρήσεως» δηλαδὴ ὁ καθολικώτερος ρόλος ἑνὸς διευθυντοῦ ἢ ἑνὸς ἐπιχειρηματίου ἐξαρτᾶται ἀπὸ τὴν κατάλληλην ἐκπαίδευσιν τοῦ ἐνδιαφερομένου, ὥστε ὄχι μόνον νὰ ἀναπτύξῃ τὰ τεχνικὰ προσόντα ποὺ ἀπαιτοῦνται σήμερα γιὰ νὰ ὀργανωθῆ ὀρθολογικὰ ἡ ἐπιχειρήσις, ἀλλὰ καὶ νὰ ἀναπτύξῃ τὰ ἠθικὰ ἢ γενικώτερα «οὐμανιστικὰ» προσόντα του, ὥστε νὰ μπορέσῃ νὰ διοικήσῃ τοὺς ἀνθρώπους τοὺς (Ἀνθρώπινες Σχέσεις). Ἐπειδὴ δὲ ἡ συνύπαρξις ὅλων αὐτῶν τῶν ἰδιοτήτων ἢ προσόντων στὸ ἴδιον τὸ ὑποκείμενον εἶναι ἀδύνατον, τὸ σύστημα συμβουλεύει

τὴν ἀνάθεση σὲ εἰδικὰ ἐκπαιδευμένα πρόσωπα τοῦ χειρισμοῦ τῶν προβλημάτων αὐτῶν.

Οἱ Ἀνθρώπινες Δημόσιες, Βιομηχανικὲς καὶ Ἐργατικὲς Σχέσεις μέσα σὲ κάθε καλὰ ὀργανωμένη ἐπιχείρηση Δυτικοῦ τύπου, πρέπει νὰ ρυθμίζονται βάσει συνεχῶν στατιστικῶν παρατηρήσεων καὶ νὰ ὑποτάσσονται στοὺς κανόνες ποὺ βγαίνουν ἀπὸ αὐστηρὰ μαθηματικὲς σχέσεις.

2. Στὴ Γιουγκοσλαβία, ὅπως ἴσως καὶ σὲ ὅλες τὶς σοσιαλιστικὲς χώρες, ἰσχύει ἓνα εἶδος «σοσιαλιστικοῦ πατερναλισμοῦ» γιὰ τὴν λύση τῶν ψυχολογικῶν διαφορῶν ἀπὸ τὴν ἐργασία. Προφανῶς — μολονότι ὁ συγγραφεὺς δὲν ἔχει παρὰ ἐνδείξεις μόνο — θεωρεῖται ὅτι αὐτὸ τὸ ἴδιο σοσιαλιστικὸ ἰδανικὸ ἐξασφαλίζει τὴν ἄρμονικὴ σχέση τῶν ὑποκειμένων καὶ συνεπῶς, δὲν ὑπάρχει ἀνάγκη περισσότερης φροντίδας στὸ θέμα αὐτό. Ἐν τούτοις, στὴ Ρωσία ἀρχίζουν σοβαρὰ νὰ ἀναζητοῦν τὴ λύση ἀδιεξόδων προκαλουμένων ἀπὸ τὴν «μονοτονία» τῆς ἐργασίας, τὸν «αὐτοματισμὸ» τῶν νέων μηχανημάτων καὶ τὴν «ὑπερεϊδικεση τῆς ἐργασίας» καὶ τὶς «ψυχολογικὲς καὶ φυσιολογικὲς ἰκανότητες τοῦ ἀνθρώπου τοῦ χειριζομένου αὐτοματικὰ μηχανήματα». Δηλαδή κάνουν προσπάθεια ποὺ στὴ γλῶσσα τῆς παραγωγικότητος καλεῖται «ἢ προσαρμογὴ τῆς ἐργασίας στὸν ἄνθρωπο ἢ τοῦ ἀνθρώπου στὴν ἐργασία». Σημαντικὸ εἶναι, ὅτι στὴ σχετικὴ ἀρθρογραφία ὑπογραμμίζεται μὲ ἀρκετὴ ἔμφαση «ἢ ἀνάγκη δημιουργίας τῶν καλύτερων συνθηκῶν ἐργασίας», ὡς καὶ τὰ ὅρια τῆς ἀνθρώπινης «ἐκτελεστικῆς ἰκαότητος» δηλαδή τοῦ δεσμοῦ ποὺ ὑπάρχει μεταξύ τῆς ἀνθρώπινης συμπεριφορᾶς καὶ τῆς «αὐτόματης ἐργασίας» (The Human as a Link in the «Human plus Automation» System).

3. Αὐτὰ ὅμως βέβαια εἶναι δειλὲς θὰ λέγαμε ἀναζητήσεις στὴ σφαῖρα τοῦ ψυχολογικοῦ κλίματος τῆς ἐργασίας, ἐνῶ ἐξ ἄλλου, εἶναι βέβαιο ὅτι στὰ τεχνικὰ προβλήματα τῆς ὀργανώσεως τῆς ἐργασίας (τῶν τεχνικῶν μεθόδων τῆς παραγωγικότητος, π.χ. χειρισμὸς καὶ διακίνησις ὑλικῶν, διάταξις χώρου, μηχανῶν, ἐργαλείων κλπ.) ἔχουν προχωρήσει ἀρκετὰ τόσο στὴ Γιουγκοσλαβία ὅσο καὶ στὶς ἄλλες ἀνατολικὲς χώρες.

Στὶς Οἰκονομίες Δυτικοῦ τύπου, τὰ ἠθικὰ καὶ τὰ ὑλικά ἢ οἰκονομικά κίνητρα παίζουν ἀποφασιστικώτερο ρόλο στὴν πρόοδο καὶ ἀνάπτυξη κάθε ἐπιχειρήσεως. Καταβάλλεται δηλαδή προσπάθεια νὰ ἐξαρθῇ ἡ πρωτοβουλία, ἡ φαντασία, ἡ δημιουργικότης καὶ ἀνάληψη κινδύνων καὶ εὐθυνῶν ἀπὸ τὰ οἰκονομικά ὑποκείμενα, γι' αὐτὸ καὶ δίνονται ἠθικὲς καὶ ἄλλες ἀμοιβές (ἐπαινοί, προαγωγές κ.ο.κ.), ἀλλὰ καὶ οἱ χρηματικὲς ἀμοιβές περιλαμβανομένου τοῦ «κέρδους») ἀφίνονται σχετικὰ ἐλεύθερες. Περιοριζόμενες ἀπὸ τὴν κρατικὴ ἐπέμβαση καὶ τὸ σκληρὸ πλέγμα τῶν σύγχρονων οἰκονομικῶν ὄρων (μονοπώλια, διατιμήσεις, ὀλιγοψώνια κ.ο.κ.). Ἄλλὰ καὶ ἡ σχετικὴ αὐτὴ ἐλευθερία δημιουργεῖ φαίνεται τεράστια περιθώρια ἐπιτυχίας ἀν ἀναλογισθοῦμε

τήν ταχύτητα του ρυθμού ανάπτυξεως των περισσοτέρων από τις φιλελεύθερες οικονομίες (Γερμανία, Γαλλία, Ίταλία κ.ο.κ.).

5. Στην Γιουγκοσλαβία, όπως είδαμε, έχει εισαχθῆ τὸ σύστημα τῶν «κινήτρων ἐργασίας» σύμφωνα με τὸ ὅποιο «τὸ εἰσόδημα τοῦ ἐργαζομένου ἐξαρτᾶται ἀπὸ τὴν ἐπίδοσή του, σὲ συνδυασμὸ με τὴν γενικώτερη ἀποδοτικότητα τῆς ἐπιχειρήσεώς του».

Ἐδῶ πρέπει νὰ ποῦμε, ὅτι, μολονότι τὸ σύστημα αὐτὸ ἀπὸ πρώτη ἀποψη εἶναι ὑγιές, δὲν μᾶς ἐπεισε ἀπόλυτα γιὰ τὴν ἀποτελεσματικότητά του, γιὰ τοὺς ἀκολουθοῦσους λόγους :

—Τὰ περιθώρια τῆς αὐξήσεως τῶν «ἀμοιβῶν» δὲν θὰ εἶναι δυνατόν παρὰ νὰ ὑποτάσσονται στὶς γενικώτερες ἀνάγκες τῆς ἐπιτρεπόμενης ἀπὸ τὸν Κρατικὸ σχεδιασμὸ «ἐνεργοῦ ζήτησεως», δὲν παύουν δηλαδὴ οἱ ἀμοιβές νὰ εἶναι «κατευθυνόμενες».

—Ἐπιχειρηματικὸ καθαυτὸ «κέρδος» δὲν ὑπάρχει, ἀφοῦ οἱ περισσότερες ἐπιχειρήσεις εἶναι συνεργατικές, με ἐπιβαλλομένη ἄνωθεν διεύθυνση. Λέγεται ὅτι ἡ αὐξηση τῶν ἀμοιβῶν, ὅπως καὶ ἡ ἀπόφαση σὲ ὅλα τὰ διοικητικὰ καὶ οικονομικὰ θέματα, ἐξαρτᾶται ἀπὸ τὴ γνώμη τοῦ Διοικητικοῦ Συμβουλίου, ὅπου τὴν πλειοψηφία (2/3) ἔχουν οἱ ἐργαζόμενοι. Καὶ ὅμως δὲν φάνηκε καθαρὰ τί θὰ ἐγένετο στὴν περίπτωση ποὺ οἱ ἐργαζόμενοι θὰ ἐπρότειναν μεγάλη αὐξηση. Ἐλέχθη ὅτι σὲ κάθε περίπτωση ἡ ἀπόφαση παίρνεται με πλειοψηφία, δὲν ξεκαθαρίστηκε ὅμως ὁ ρόλος καὶ ἡ δύναμη τῶν ἐκπροσώπων τοῦ Κοινοτικοῦ ἢ Συνομοσπονδιακοῦ Σχεδιασμοῦ σὲ περίπτωσι διαφωνίας. Ἐλέχθη ὅτι πρὶν ἀπὸ κάθε συζήτηση προηγεῖται μία περίοδος προεργασίας τῶν θεμάτων καὶ δίδεται ὁ χρόνος νὰ κατατοπισθοῦν οἱ ἐκπρόσωποι τῶν ἐργαζομένων πάνω στὴν σκοπιμότητα, ἀποτελεσματικότητα καὶ δυνατότητα πραγματοποίησης τῶν αἰτημάτων τῶν ἐργαζομένων. Ἄν καὶ τὸ σύστημα αὐτὸ φαίνεται νὰ ἐξασφαλίζει τὴν «δημοκρατικότητα» τῶν ἀποφάσεων, δὲν φαίνεται ὅμως — ἢ τουλάχιστον δὲν μᾶς ἐπεισε — ὅτι παραχωρεῖ ἀξιόλογα δικαιώματα διεκδικήσεων.

—Ἡ ἀξιολόγησι τῆς ἀποδόσεως τῶν ἐργαζομένων γίνεται με βάση τὴν προσωπικὴ καθενὸς ἐπίδοσι. Αὐτὸ βέβαια γίνεται στὰ βιομηχανικά, γενικά, ἐπαγγέλματα. Πῶς ὅμως γίνεται ἡ ἀξιολόγησι τῆς ἀποδόσεως τῶν ἄλλων ἐπαγγελμάτων (διοικητικοὶ ὑπάλληλοι κυρίως); Ἐδῶ φαίνεται νὰ ἐπικρατῆ κάποια αὐθαιρέσι, γιὰ τὴν ἡ μέτρησι εἶναι σχετικὰ ἀνέφικτη, ὅσο καὶ ἂν εἶναι βέβαιον ὅτι καὶ οἱ ἀμοιβές αὐτὲς ὑποτάσσονται στὸ καθολικὸ σχέδιο. Με ἓνα λόγο, τὰ οικονομικὰ κίνητρα, ὅπως ἐφαρμόζονται στὴ Γιουγκοσλαβία, φαίνεται νὰ ἔχουν πολὺ λίγα κοινὰ σημεῖα με τῶν Δυτικῶν χωρῶν.

Β'. 'Η ζήτηση τοῦ καταναλωτοῦ.

1. 'Η ὅλη παραγωγικὴ διαδικασία στὴ Γιουγκοσλαβία, ὅπως καὶ στὶς ἄλλες σοσιαλιστικὲς χώρες, διαφέρει ριζικὰ ἀπὸ τῶν Δυτικῶν χωρῶν καὶ ἔτσι ἡ παραγωγικότης εἶναι κάπως ἔξω ἀπὸ τὸ γινώριμό τῆς κλίμα, δηλαδὴ τῆς πάλῃς μὲ ἀντίξοες συνθῆκες τῆς ἐπιδιώξεως το κέρδους, τῆς καταβολῆς ψυχικῶν δυνάμεων, τῆς φαντασίας, τῶν κινδύνων . . . 'Εκεῖ ἔχει κανεὶς τὸ αἴσθημα ὅτι κάποιος ἄλλος φροντίζει γιὰ ὅλα.

2. 'Η ζήτηση τοῦ καταναλωτοῦ παίζει ἐλάχιστο ρόλο στὴ διαμόρφωση τῆς παραγωγῆς, τὴν κατανομὴ τῶν πόρων καὶ τὰ ἄλλα οἰκονομικὰ μεγέθη. Δὲν ὑπάρχουν βιτρίνες ἀξιόλογες, γιὰτὶ δὲν ἐνδιαφέρει ὁ ἐγγῶριος καταναλωτῆς ἴσως ἀκόμη δὲν ἐνδιαφέρει ἡ βελτίωση τῆς ποιότητος — τουλάχιστον γιὰ τὰ ἐγχωρίως παραγόμενα καὶ καταναλισκόμενα προϊόντα — γιὰτὶ ἐκεῖνο ποῦ ἐνδιαφέρει εἶναι ἡ ποσότης καὶ ἡ ἀντιμετώπισις τῶν ἀμέσων ἀναγκῶν ὅλου τοῦ πληθυσμοῦ. Διαφήμιση σχεδὸν δὲν ὑπάρχει μέσα στὴ Γιουγκοσλαβία γιὰ τὰ ἐγχώρια παραγόμενα καὶ καταναλισκόμενα προϊόντα. Καὶ γενικὰ ὅλη ἡ γινώριμη διαδικασία παραγωγῆς καὶ διανομῆς βρίσκεται κάτω ἀπὸ τὴν ἐπιχειρησὶα θὰ λέγαμε τοῦ Κράτους-παραγωγοῦ καὶ ὄχι τοῦ καταναλωτοῦ.

3. Καὶ ἐδῶ βρίσκηται τὸ κρισιμώτερο πρόβλημα τῆς ἀναζητήσεώς μας.

'Ο John Galbraith διαπιστώνει πολὺ καθαρὰ τὸ πρόβλημα μὲ τὰ ἀκόλουθα λόγια : «'Η οἰκονομικὴ θεωρία — τοῦ δυτικοῦ τύπου — κατῴρθωσε νὰ μεταφέρῃ τὸ «ἐπεῖγον» στὴν ἀντιμετώπισις τῶν ἀναγκῶν τοῦ καταναλωτῆ, ἀπὸ ἓνα κόσμο ὅπου περισσότερη παραγωγή ἔπρεπε νὰ σημαίνῃ περισσότερη τροφή γιὰ τοὺς πεινασμένους, περισσότερα ἐνδύματα γιὰ τὴν ἀντιμετώπισις τοῦ κρύου καὶ περισσότερα στίτια γιὰ τοὺς στερούμενους, σὲ ἓνα ἄλλο κόσμο ὅπου ἡ αὐξηση τῆς παραγωγῆς ἱκανοποιεῖ τὶς ἀνάγκες πιδ κομψῶν αὐτοκινήτων, πιδ ἐξωτικῶν φαγητῶν πιδ ἐρωτικῶν ἐνδυμάτων καὶ πιδ σοφιστικῆς διασκέδασης. Καὶ ἐνῶ ἡ οἰκονομικὴ θεωρία ποῦ ὑπερασπίζει αὐτὲς τὶς ἐπιθυμίες καὶ τοὺς τρόπους ποῦ ἱκανοποιοῦνται, ἔχει σχεδὸν ἀψευγάδιαστα — καὶ μάλιστα σὲ βαθμὸ ἀσυναγώνιστο — ἐπιχειρήματα, γιὰ τὴ συμβατικὴ σοφία ὅμως εἶναι παράλογη καὶ σὲ κάποιο βαθμὸ καὶ ἐπικίνδυνη . . .».

Καὶ παρακάτω διαπιστώνει ὅτι «ἡ θεωρία τῆς ζήτησεως τοῦ καταναλωτοῦ ὅπως γενικὰ ἀναγνωρίζεται σήμερα, βασίζεται σὲ δύο εὐρεῖες προτάσεις ποῦ δὲν εἶναι βέβαια πλήρεις ἀπὸ μόνες τους. 'Η πρώτη εἶναι ὅτι ἡ ἀνάγκη τῶν ἐπιθυμιῶν, δὲν μειώνεται ἀποτελεσματικὰ ὅσο αὐτὲς ἱκανοποιοῦνται ἢ καὶ ἀκόμη, ὅτι καὶ ἂν τοῦτο συμβαίνῃ δὲν φαίνεται καθόλου ἢ τουλάχιστον δὲν ἐνδιαφέρει τὴ θεωρία καὶ τὴν οἰκονομικὴ πολιτικὴ. 'Η δεύτερη εἶναι ὅτι οἱ ἐπιθυμίες-ἀνάγκες δημιουργοῦνται ἀπὸ τὴν προσωπικότητα κάθε καταναλωτῆ, ὥστε ἡ οἰκονομικὴ θεωρία δὲν ἐνδιαφέρεται πῶς δημιουργήθησαν ἀλλὰ πῶς θὰ ἱκανοποιηθοῦν, δηλαδὴ πῶς θὰ αὐξηθοῦν τὰ ζητούμενα προϊόντα».

Γ'. Ένας φαῦλος κύκλος.

1. Μέσα στα πρότυπα τῆς δυναμικά ἀναπτυσσόμενης οἰκονομίας, ὅπου ἡ αὐξηση τοῦ συνολικοῦ προϊόντος προκαλεῖ αὐξηση ἀναγκῶν καὶ ἓνα ἀπεριόριστο φαῦλο κύκλο, ὅπου «ὄσο περισσότερες ἀνάγκες ἱκανοποιοῦνται τόσο καὶ περισσότερες νέες γεννιοῦνται», δὲν ὑπάρχει ἀμφιβολία ὅτι τὸ σύστημα αὐτὸ ἔχει τὴ λογικὴ του, πού στηρίζεται στὴν ἀποφυγὴ τῶν κρίσεων. Ἔτσι στὶς Δυτικὲς οἰκονομίες «οἱ ἐπιθυμίες ἔχουν σὰν κεντρικὸ σκοπὸ τὴ δημιουργία νέων ἐπιθυμιῶν πού δὲν ὑπῆρχαν προηγουμένως. Αὐτὸ πρέπει νὰ γίνῃ ἀπὸ τὸν ἴδιο τὸν παραγωγό. Ἐνα νέο καταναλωτικὸ ἀγαθὸ πρέπει νὰ εἰσαχθῆ στὴν ἀγορὰ μὲ τὴν κατάλληλη διαφημιστικὴ προπαγάνδα. Ὁ δρόμος γιὰ τὴν ἀνάπτυξη τοῦ συνολικοῦ προϊόντος διέρχεται, ἀναγκαστικά, ἀπὸ τὴν αὐξηση τῶν δαπανῶν διαφημίσεως. Ἀλλὰ αὐτὸ συνεπάγεται τεράστιες θυσίες¹, ὅπως καὶ ἓνα φαῦλο κύκλο ἀναγκῶν — ἐπιθυμιῶν — νέας παραγωγῆς — νέων ἀναγκῶν κ.ο.κ.

2. Αὐτὴ ἡ διαρθρωτικὴ λειτουργία τῶν οἰκονομικῶν σχέσεων τοῦ Δυτικοῦ τύπου δὲν ὑπάρχει σχεδὸν καθόλου στὴ Γιουγκοσλαβία, ὅπως βέβαια δὲν ὑπάρχουν καὶ τὰ «Μιδικά»² ἀποτελέσματα τοῦ συστήματος τῆς ζητήσεως τοῦ καταναλωτῆ.

3. Καὶ μπορεῖ τώρα νὰ διερωτηθῆ κανεὶς μὲ ἀπόλυτη εἰλικρίνεια ποιά διαδικασία εἶναι συμφερότερη γιὰ τὸν ἄνθρωπο καὶ ποιὸ σύστημα εἶναι τὸ καλύτερο. Ἡ συνολικὴ ἀπάντηση θὰ δοθῆ στὸ μικρὸ συμπέρασμα τῆς ἐργασίας αὐτῆς. Γιὰ τὴν ὥρα πρέπει νὰ ποῦμε μαζὶ μὲ τὸν Galbraith : «Ὁ οικονομολόγος (Δυτικοῦ τύπου) δὲν μπαίνει μέσα στὰ ἀμφίβολα (;) ἠθικὰ ἐπιχειρήματα πάνω στὴν ἀξία ἢ τὴν ἠθικὴ τῶν ἀναγκῶν πού πρέπει νὰ ἱκανοποιηθοῦν. Ἡ ἐπιθυμία ὑπάρχει. Αὐτὸ εἶναι ἀρκετὸ γι' αὐτόν. Κατόπιν ἡ παραγωγή τῶν ἀγαθῶν ἱκανοποιεῖ τὶς ἐπιθυμίες πού ἡ κατανάλωση τῶν ἀγαθῶν δημιούργησε κ.ο.κ. Μέχρι τὴν ὥρα οἱ ἐπιπτώσεις ἀπὸ αὐτὴν τὴν ἀναγκαστικὴν σειράν τῶν πραγμάτων (Tour de force) ἀγνοήθηκαν. Μὰ τοῦτο εἶναι προφανῶς ἐπικίνδυνον!»

Δ'. Ἡ Κοινωνικὴ Ἴσορροπία.

1. Τὸ βασικὸ πρόβλημα βέβαια γιὰ κάθε οἰκονομία εἶναι τί παράγει καὶ τί πρέπει νὰ παράγῃ καὶ τί πόρους καταναλίσκει στοὺς διαφόρους τομεῖς. Καὶ κύρια, τί πόρους καταναλίσκει στὸν ἰδιωτικὸ καὶ τὸν κρατικὸν τομέα. Ἡ ἀκόμη πῶς γίνεται καὶ ἂν εἶναι ἴση ἢ κατανομή τοῦ εἰσοδήματος. Τὸ τε-

1. Τὸ 1956 στὶς Η.Π.Α. ἡ συνολικὴ δαπάνη διαφημίσεως ἀνῆλθε σὲ 10 δις. δολάρια.

2. Μίδας, Βασιλεὺς τῆς Φρυγίας· ὅ,τι ἔπιανε γινότανε χρυσός.

λευταίο είναι απαραίτητο, για να επιτευχθῆ ἡ δυναμικὴ ἀνάπτυξη καὶ ἔμμεσα καὶ ἡ κοινωνικὴ ἰσορροπία. Ἡ ἰσορροπία αὐτὴ — ὅπως πρόχειρα σκιαγραφήθηκε ἐδῶ — ἐπιδιώκεται μὲ τὸν αὐστηρὸ σχεδιασμὸ στὶς σοσιαλιστικὲς χώρες καὶ μὲ τὴν μικτὴ κατεύθυνση (ιδιωτικὴ πρωτοβουλία μὲ κρατικὸ παρεμβατισμὸ) στὶς φιλελεύθερες.

2. Ἀπὸ τὴν σύντομη περιπλάνησή μας στοὺς «σκολιούς» καὶ ἀνηφορικούς δρόμους τοῦ τρόπου λειτουργίας τῶν δύο συστημάτων, μποροῦμε νὰ βγάλουμε κάποιον μικρὸ συμπέρασμα : Καὶ στὰ δύο συστήματα ἐπιδιώκεται ἄμεσα ἢ ἔμμεσα ἡ κοινωνικὴ ἰσορροπία. Τοῦτο γίνεται στὰ σοσιαλιστικὰ γιατί ἀποτελεῖ τὴν ὀργανικὴ θέση τους, ἐνῶ στὰ ἐλεύθερα γιατί τὸ καλεῖ ἡ ἀνάγκη τῶν πραγμάτων. Σ' ἓνα προηγούμενα κεφάλαιο μιλήσαμε γιὰ τὸν διαρκῶς ὀγκούμενο ρόλο τοῦ φιλελεύθερου κράτους στὴ διαμόρφωση τῶν οικονομικῶν μεγεθῶν καὶ δείξαμε πόσο ἀποφασιστικὸς εἶναι ὄχι μόνον σὰν ρόλος παραγωγῆ ἀλλὰ κύρια σὰν ρόλος ὑποδομῆς καὶ προνοίας. Τὸ γεγονός μόνον ὅτι τὸ Κράτος στὶς Η.Π.Α. παράγει ἀγαθὰ καὶ ὑπηρεσίες πού εἶναι τὸ 21,1 % τοῦ ἀκαθαρίστου συνολικοῦ προϊόντος δείχνει τὴν ἀποφασιστικότητα τοῦ ρόλου του. Ἀλλὰ καὶ ἡ δομὴ καὶ ἡ φύση τῶν παρεχόμενων ἀπὸ τὸ κράτος ὑπηρεσιῶν εἶναι ἀξιοσημείωτες.

Γιὰ νὰ πάρουμε σὰν παράδειγμα τὶς Η.Π.Α., ἐπὶ συνολικοῦ κρατικοῦ προϋπολογισμοῦ (1960) 100 δισ. δολ., ἔγινε ἡ ἀκόλουθη ἀνάλωση τῶν κυριωτέρων δαπανῶν, (σὲ δισ. δολ.).

1. Ἐθνικὴ ἄμυνα, ἀτομικὴ ἐνέργεια καὶ ἔρευνα καὶ ἀνάπτυξις	46,6
2. Ὑγεία, πρόνοια (νοσοκομεῖα κ.λ.π.)	10,4
3. Ἐκπαίδευσις κ.λ.π.	14,0
4. Δρόμοι	7,8

3. Εἶναι βέβαιο, ὅτι οἱ παρεχόμενες ἀπὸ τὸ Κράτος ὑπηρεσίες συντελοῦν στὴν πληρέστερη ἀπασχόληση τοῦ πληθυσμοῦ, στὴ δικαιότερη κατανομὴ τοῦ εἰσοδήματος — δεδομένου ὅτι ὄχι μόνον οἱ ἄμεσες παροχὲς (τιμὲς ἀσφαλείας, ἐπιδόματα ἀνεργίας κλπ.), ἀλλὰ καὶ οἱ ἔμμεσες (π.χ. ὑγεία, ἐκπαίδευση), συντελοῦν στὴν ἀνακατανομὴ σημαντικοῦ τμήματος τοῦ εἰσοδήματος — καὶ στὴ δημιουργία ἐξωτερικῶν οικονομικῶν πρὸς ὄφελος ὅλης τῆς οἰκονομίας καὶ συνεπῶς ὅλων τῶν οικονομικῶν ὑποκειμένων.

4. Ἀλλὰ στὶς φιλελεύθερες χώρες ἡ δραστηριότης τοῦ Κράτους εἶναι καὶ αὐτὴ συνάρτηση τῶν εἰσπραξέων του (φορολογία κλπ.) πού μὲ τὴ σειρά τους ἐξαρτῶνται ἀπὸ τὴν περαιτέρω ἀνάπτυξη τῆς ἰδιωτικῆς ἐπιχειρηματικότητος. Μὲ ἄλλα λόγια, ἡ αὐξηση τῆς ἐπιχειρηματικῆς δραστηριότητος πού παράγει, ὅπως εἶδαμε, ἀγαθὰ χωρὶς τὸ κοινωνικὸ κριτήριον ἀπολήγει σὲ αὐξηση τῆς κρατικῆς δραστηριότητος, ὅπου τὸ κοινωνικὸ κριτήριον εἶναι ἡ βάση.

5. Ἡ κατάσταση εἶναι διαφορετικὴ στὶς σοσιαλιστικὲς, κατευθυνόμενες

οικονομίες, όπου, όπως λέγει ο Galbraith, δεν υπάρχει ο «καταναλωτής» με την αποφασιστική επιλογή (as a voter) πάνω στη διαμόρφωση των ανωτέρω μεγεθών. 'Αλλά ο Galbraith προχωρεί περισσότερο, ισχυριζόμενος ότι σε μιὰ τελευταία ανάλυση ο καταναλωτής δεν είναι και αυτός απόλυτα ελεύθερος στη διαμόρφωση των προτιμήσεών του — έννοείται στη σφαίρα των ιδιωτικά παραγομένων αγαθών — αφού υπόκειται στην επίδραση του Marketing το οποίο δεν βοηθεί μόνο στη διανομή των αγαθών, αλλά δημιουργεί και προτιμήσεις και επιθυμίες που έχουν καθαρά αντικοινωνικό χαρακτήρα «έξωτικά φαγητά» «έρωτικά φορέματα» κλπ. Έτσι δέ ένα μεγάλο μέρος της ιδιωτικής παραγωγής δημιουργεί σοβαρή παρέκκλιση από την κοινωνική ισορροπία. Τοῦτο όμως είναι ἐξ ἴσου σοβαρό πρόβλημα που έχει ανάγκη από προσεκτική διερεύνηση.

Ε'. Τὸ Marketing καὶ ἡ Κοινωνικὴ Ἴσορροπία.

1. Τὸ Marketing εἶναι κατ' ἐξοχήν ὄπλο τῶν φιλελευθέρων μικτῶν συστημάτων, με τὸ ὁποῖο ἐπιδιώκεται ἡ διανομὴ τῶν αγαθῶν με ὀλοένα αὐξανόμενο ρυθμὸ γιὰ νὰ παρακολουθηθῆ ὁ ρυθμὸς τῆς δυναμικὰ ἀναπτυσσομένης οἰκονομίας. Δηλαδή γιὰ νὰ καταναλωθοῦν τὰ παραγόμενα οἰαδήποτε ἀγαθὰ καὶ γιὰ νὰ ἐξασφαλισθῆ ἡ παραγωγή νέων ὡς καὶ ἡ μελλοντικὴ κατανάλωσή τους.

2. Γιὰ τὴν ὥρα, τὸ Marketing ἔπαιξε πολῦτιμο ρόλο στὶς οἰκονομίες δυτικοῦ τύπου καὶ βοήθησε σημαντικὰ ὥστε νὰ ἀπαμβλυνθοῦν οἱ ἀντινομίες τῆς δυναμικῆς παραγωγῆς. Δὲν κατῶρθωσε βέβαια νὰ λειτουργήσῃ «κοινωνιστικὰ» γιατί αὐτὸ δὲν εἶναι ὁ ρόλος του· ἀντίθετα μάλιστα, θὰ λέγαμε ὅτι μέχρι τὴν ὥρα λειτούργησε με κάποιον «ἀντικοινωνικὸ» αὐτοματισμὸ, δημιουργώντας ἐπιθυμίες ὑπερβολικὲς καὶ με μοναδικὸ στόχο τὴν προώθηση τῆς παραγωγῆς. Ὁ ρόλος του δηλαδή ἦταν ἡ περιγραφή τῶν ἀναγκῶν τῆς ἀγορᾶς (μελέτη ἀγορᾶς) καὶ ὁ ἀνάλογος προγραμματισμὸς καὶ προώθηση πωλήσεων (Sales Promotion) «ὥστε νὰ δυνηθῆ ἡ ἐπιχειρήσεις νὰ ἐπιτύχῃ τὸν ἐμπορικὸν αὐτῆς σκοπὸν», δηλαδή τὴν μεγιστοποίηση τοῦ κέρδους.

3. Ὑπάρχει ὁμως ἓνας βαθύτερος — ἔστω καὶ αὐτόματος — ὀρθολογισμὸς στὴν λειτουργία τοῦ Marketing. Ὅπως εἶναι γνωστὸ, οἱ δύο βασικὲς λειτουργίες τοῦ Marketing δηλαδή ἡ «μελέτη τῆς ἀγορᾶς» καὶ ἡ «προώθηση τῶν πωλήσεων» ἐδημιούργησαν μιὰ ἐκτεταμένη νέα ἐπιστήμη, πού βασίζεται στὶς ἀντικειμενικὲς παρατηρήσεις τῆς σύγχρονης οἰκονομικῆς ἀναλύσεως.

Εἶναι προφανές, ὅτι ἡ νέα οἰκονομικὴ θεώρηση ὀδηγεῖ στὴν κοινωνικὴ Ἴσορροπία, καί, ὅπως εἴπαμε, στὶς οἰκονομίες Δυτικοῦ τύπου, ἀπὸ τὴν ἀνάγκη τῶν πραγμάτων. Ἡ δικαιότερη κατανομή τοῦ εἰσοδήματος, οἱ ἀνθρώπινες

σχέσεις, ή ανάπτυξη καθυστερημένων οικονομιών ή περιοχών³, ό κοινωνικός ρόλος του Κράτους, για να αναφέρουμε τα κυριότερα έπιτεύγματα της επιχειρούμενης κοινωνικής ίσορροπίας, βασίστηκαν στις αντικειμενικές παρατηρήσεις της οικονομικής ανάλυσεως και δέν είναι ήθικά προστάγματα μόνο. Είναι τα θεμέλια, θά λέγαμε, πάνω στα όποια ιδρύθηκε ή σημερινή δυναμική οικονομία ή μαζική δυναμική οικονομία ή μαζική παραγωγή, οι υπεραγορές (Supermarket), ή νέα αντίληψη περί ενός διεθνούς μηχανισμού νομίσματος ή εισοδήματος και ή σημερινή κοινωνία της άφθονίας (Affluent Society).

4. Το Marketing στήριξε την «κοινωνία της άφθονίας», ή όποια ακόμη αφήνει σημαντικά περιθώρια λαθών και ζημιών ως έχει και την ευχέρεια σημαντικών αποκλίσεων από τη επιβεβλημένη «κοινωνικότητα» της παραγωγής. Είναι σχεδόν βέβαιο ότι θά ήταν πολύ δύσκολο να όρισθι ή ακριβές σημείο ίσορροπίας μεταξύ των δυνάμεων και πόρων που πρέπει να αφιερωθούν στην «κοινωνική παραγωγή» και στην παραγωγή εκείνων των αγαθών, που θά μπορούσαν να χαρακτηρισθούν σαν πολυτελή ή και αντικοινωνικά. Το βέβαιο πάντως, είναι, ότι μέρος του εισοδήματος από αντικοινωνικά προϊόντα διοχετεύεται στην κοινωνική παραγωγή και το μέρος αυτό, αν δέν είναι απόλυτα έπαρκές, είναι άρκετά ίκανοποιητικό.

5. Το θέμα που προκύπτει, είναι αν αυτή ή λεπτεπίλεπτη ίσορροπία θά κρατήση και πόσο ; Με άλλα λόγια ή «κοινωνία της άφθονίας» θά προλάβη με τη σημερινή σπατάλη των πόρων να ίκανοποιήση τις διαρκώς όγκούμενες ανάγκες των φτωχότερων, χωρίς να σταματήσει ή ίσορροπία αυτή και χωρίς να πάψη να είναι κοινωνία της άφθονίας ;

6. Υπάρχουν πολλοί που πιστεύουν ότι αυτό μπορεί να γίνει με προοδευτική αύξηση των πόρων που θά ίκανοποιούν κοινές ανάγκες και με την επιβεβλημένη και αντικειμενική ανάλυση της αγοράς δηλαδή με το Marketing. Άλλά τότε βέβαια το Marketing αυτό θά είναι έργο κοινωφελών όργανισμών και όχι μόνο της ιδιωτικής πρωτοβουλίας⁴.

Τότε, από την ανάγκη των πραγμάτων, ίσως, και ή ιδιωτική επιχειρηματικότητα θά όδηγηθι στην παραγωγή περισσότερων «κοινωφελών προϊόντων» με άλλα λόγια θά περιορίση την σημερινή σπατάλη των πόρων. Αν βέβαια θά θεωρηται μελλοντικά σπατάλη πόρων ένα καλό αυτοκίνητο, ό τουρισμός, ή πνευματική άπασχόληση ή ακόμη τα άφθονα καλλυντικά που καταναλίσκει αφειδωλα ή σημερινή νέα των 12 έτων στην Άμερική.

Βρισκόμαστε πάντα στην κόψη του ξυραφιού και από την άποψη έννοιών, αναγκών και της συμβατικής ήθικής. Τουτο σημαίνει πώς, έως ότου φθάσουμε να όργανώσουμε αποτελεσματικά την οικονομική και κοινωνική μας ζωή, όλες αυτές οι έννοιες θά έχουν μεταβαλλόμενη βαρύτητα. Και ή όργάνωση αυτή φαίνεται ότι δέν είναι πια τόσο δύσκολη.

3. Πρέπει να σημειωθι, ότι βλ η μεταπολεμική φιλολογία της ανάπτυξεως των καθυστερημένων περιοχών της Γής αλλά και ή έμπρακτη εφαρμογή της (Σχ. Μάρσαλ) βασίστηκε στην προύπόθεση ότι οι δυναμικά αναπτυσσόμενες οικονομίες θά έχουν περισσότερα να κερδίσουν από ένα ευήμεροῦντα πελάτη παρά από ένα καταστραμμένο δούλο.

4. Πρέπει να σημειωθι ακόμη, ότι ένα σημαντικό τμήμα των υπηρεσιών και αγαθών του Κράτους, στις φιλελεύθερες οικονομίες, έχει άρχισι να διοχετεύεται στην κατανάλωση με την βοήθεια των άρχων του Marketing.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΙΙΙ. — ΕΛΑΤΤΩΣΙΣ ΤΩΝ ΩΡΩΝ ΕΡΓΑΣΙΑΣ ΚΑΙ ΠΑΡΑΓΩΓΙΚΟΤΗΣ

1. Όπως ἐλέχθη καὶ στὴν εἰσαγωγή, τὸ θέμα τοῦτο ἦταν τὸ κυριώτερον ἀντικείμενον τοῦ συνεδρίου στὸ Βελιγράδι. Φαίνεται δὲ πράγματι, ὅτι τὸ πρόβλημα αὐτὸ ἀπασχολεῖ σοβαρὰ τοὺς Γιουγκοσλάβους, τόσο ἀπὸ καθαρὰ τεχνικὴ ὅσο καὶ ψυχολογικὴ πλευρὰ. Τὸ θέμα τὸ ἐχειρίσθη ἡ Γιουγκοσλαβικὴ ἀντιπροσωπεῖα μὲ δλόκληρη σειρά ἀνακωινώσεων, ὅπου ἐφάνη καθαρὰ ἡ προσπάθεια νὰ ἐμφανισθοῦν ἀντικειμενικὰ τὰ στοιχεῖα καὶ νὰ διερευνηθῆ σὲ βάθος τὸ συνολικὸ πρόβλημα, μὲ τὴ βοήθεια τῶν συνέδρων ἀπὸ τὶς ἄλλες χῶρες. Ἄλλὰ ὁ τρόπος μὲ τὸν ὁποῖον τὸ ἐχειρίσθη ἔδειχνε ὅτι κύριον μέλημά της ἦταν πῶς θὰ μπορούσε νὰ βοηθηθοῦν οἱ ὑπεύθυνοι στὸν κρατικὸ σχεδιασμὸ ὅπως ἀκόμη καὶ οἱ ἐργατικοὶ ἐκπρόσωποι στὴν διοίκηση τῶν ἐπιχειρήσεων, γιὰ νὰ λύσουν, κατὰ τὸν ἱκανοποιητικώτερον τρόπο, τὸ φλέγον αὐτὸ πρόβλημα. Πρέπει ὅμως νὰ σημειωθῆ, ὅτι τὸ πρόβλημα τοῦτο ἀντιμετωπίσθη ἀπὸ τὴν Γιουγκοσλαβικὴ ἀντιπροσωπεῖα μὲ διαφορετικὸ τρόπο ἀπὸ ὅ,τι θὰ ἀντιμετωπίζετο ἀπὸ ἐκπροσώπους τῶν φιλελευθέρων οἰκονομιῶν.

2. Κατ' ἀρχὴν τὸ πρόβλημα ἐτέθη ὅπως ἀναφέρεται καὶ σὲ ὅλες τὶς εἰσηγήσεις : «Ἡ ἐλάττωσις τῶν ὥρῶν ἐργασίας καὶ οἱ ἐπιπτώσεις ἐπὶ τῆς παραγωγικότητος». Ὡσαν δηλαδὴ ἡ ἐλάττωσις τῶν ὥρῶν ἐργασίας νὰ ἦταν ἐπιβεβλημένη ἀπὸ λόγους ἐξωοικονομικοὺς ἢ κοινωνικοὺς ἢ φιλεργατικοὺς μόνο καὶ ὄχι ἀπὸ τὴν ἀνάγκη τῶν πραγμάτων, δηλαδὴ ἀπὸ τὴν βελτίωσιν τῆς παραγωγικότητος.

Στὴν εἰσήγησιν ἀφῆνης τοῦ καθηγητοῦ S. Han¹ ἀναφέρεται ὅτι ἡ ἐλάττωσις τῶν ὥρῶν ἐργασίας στὶς Γιουγκοσλαβικὰς ἐπιχειρήσεις θὰ εἶχε τὰ ἀκόλουθα ἀποτελέσματα :

—Θὰ καλυτέρευε τὴν φυσικὴν ἱκανότητα ἐργασίας μὲ τὸ νὰ ἐλαττώσῃ τὴν συχνότητα καὶ τὴν σοβαρότητα τῶν ἀτυχημάτων, ταυτόχρονα μὲ τὴν βελτίωσιν τῆς γενικῆς ὑγείας καὶ τὴν αὐξήσιν τῶν ἐλευθέρων ὥρῶν.

—Θὰ καλυτέρευε ἐπίσης τοὺς ὁρους πνευματικῆς ἀπασχολήσεως τῶν ἐργαζομένων καὶ ἔτσι θὰ βελτίωνε τὸ γενικὸν τοὺς μορφωτικὸν ἐπίπεδον μὲ τὴν παροχὴν διευκολύνσεων καὶ χρόνου γιὰ πληρέστερον ἐκπαίδευσιν.

—Θὰ βελτίωνε ὁμοίως τὴν παραγωγικότητα γενικῶς τῶν ἐργαζομένων.

Ὅλα τὰ ἀνωτέρω, βεβαίως, ἀναφέρονται στὴν βελτίωσιν τοῦ χειρισμοῦ τοῦ ἀνθρωπίνου παράγοντος καὶ εἶναι σύμφωνα κατ' ἀρχὴν μὲ τὶς ὑποδείξεις τῆς παραγωγικότητος, μὲ τὴν διαφορὰ ὅτι στὶς φιλελευθέρους οἰκονομίας ὅλα τὰ παραπάνω, μαζὶ μὲ ἄλλα τεχνικὰ προβλήματα, δὲν θὰ ἀκολουθοῦσαν τὴν σειράν αὐτήν.

1. Ἀπὸ τοὺς Γιουγκοσλάβους συνέδρους στὸ Βελιγράδι.

3. Στις φιλελεύθερες οικονομίες, δηλαδή, δεν θα έτιθετο σαν πρόβλημα ή ελάττωση τών ώρων εργασίας και οι επιπτώσεις πάνω στην παραγωγικότητα, αλλά κατά τόν αντίστροφο ακριβώς τρόπο δηλαδή, ότι ή βελτίωση τής παραγωγικότητας έχει σαν αναγκαστική συνέπεια τήν ελάττωση τών ώρων εργασίας ή — αν δεν επιτευχθῆ αὐτό — τότε τήν περίφημη «τεχνολογική ανεργία». Και ἐδῶ ακριβώς εἶναι τὸ κρίσιμο σημεῖο τῆς διαφορᾶς.

4. Στις σοσιαλιστικές οικονομίες, εκείνες μάλιστα πού, ὅπως ή Γιουγκοσλαβία, δεν ἔχουν ἀκόμη ἀναπτυχθῆ ἱκανοποιητικά, τὸ ἐρώτημα πὺ προβάλλει εἶναι ἂν θὰ πρέπει ἢ θὰ ἦταν δυνατό νὰ ἀκολουθηθῆ τὸ παράδειγμα τῆς Δύσεως, ὅπου, συνεπεία τών νέων μεθόδων τῆς παραγωγικότητας καὶ τών νέων αὐτοματικῶν μηχανημάτων, θὰ πρέπει νὰ μειωθῆ ή ὠριαία ἀπασχόληση τών ἐργαζομένων σὲ 42, 40, 36 ἢ καὶ 30 ἀκόμη ὥρες τὴν ἐβδομάδα. Καὶ γιὰ νὰ μιλήσουμε πὺ συγκεκριμένα, οἱ Δυτικές χῶρες ἀντιμετωπίζουν τὸ πρόβλημα τῆς ἐλαττώσεως τών ὡρων εργασίας σαν ἀνάγκη ἐπιβεβλημένη ἀπὸ τὰ ἴδια τὰ πράγματα, διότι ή τεχνική πρόοδος, μὲ τὰ τεράστια ἄλματα, ἀρχίζει νὰ ἀντικαθιστᾷ ἑκατοντάδες πλέον χιλιάδες ἐργατῶν μὲ αὐτοματικά μηχανήματα καὶ συνεπῶς ή ἀνάγκη διατηρήσεως τοῦ σημερινοῦ ἐπιπέδου ἀπασχολήσεως ἐπιβάλλει τὴν ελάττωση τοῦ ἐβδομαδιαίου ὠραρίου. Στὴ Γιουγκοσλαβία ὅμως σήμερα, ἂν θὰ γίνῃ κάτι τέτοιο θὰ προκύψῃ ἀπὸ τὴν ψυχολογική ἀνάγκη μιμήσεως (Imitation Principle—Demonstration Effect) ἢ ἀπὸ τὴν κοινωνική ἀνάγκη νὰ μὴ ὑστερήσῃ σὲ κοινωνικά ἐπιτεύγματα ἀπὸ τις καπιταλιστικές οικονομίες ἢ ἔστω ἀπὸ τοὺς τρεῖς λόγους πὺ ἀναφέρει ὁ καθηγ. S. Han, δηλαδή ἀπὸ τὴν ἀνάγκη βελτιώσεως τῆς παραγωγικότητας καὶ ὄχι, ἐν πάσῃ περιπτώσει, «συνεπεία» τῆς βελτιώσεως τῆς παραγωγικότητας.

5. Στὴν Δύση, δηλαδή, ὅπως συνέβῃ καὶ μὲ ὅλες τις ἄλλες ἐργατικές κατακτήσεις (π.χ. εἰσαγωγή τών «Ἀνθρώπινων Σχέσεων» αὐξηση ἀμοιβῶν, κοινωνικές παροχές κλπ.) ή ελάττωση τών ὡρων εργασίας, δηλαδή ή μείωση τοῦ ἀνθρωπίνου μόχθου, προβάλλει σαν ή ἐλπίδα τῶ καλύτερων ἡμερῶν χωρὶς «καμμίαν ἐνδελέχειαν» καὶ χωρὶς τυμπανοκρουσίες καὶ ἄλλα κηρύγματα, μέσα ἀπὸ τὴν κόλαση τῆς ἀπομηχανοποιήσεως τοῦ ἀνθρώπου καὶ τῆς ἐξαφανίσεως τῆς προσωπικότητός του, σὰ συνέπεια τῆς ἐπιχειρουμένης οικονομικῆς ἰσοροπίας — σαν ἀνάγκη δηλαδή μέσα ἀπὸ τὰ ἴδια τὰ πράγματα θὰ λέγαμε δὲ ὅτι αὐτὴ ή ἀκολουθία τών γεγονότων εἶναι πὺ αἰσιόδοξη καὶ πὺ σίγουρη ἀπὸ ὅποιαδήποτε ἄλλη ἐπαγγελία, γιὰτι οἱ ἀνθρώπινες διαφορὲς καὶ ή πάλῃ τών τάξεων, ἔστω καὶ μόνο στίς φιλελεύθερες οικονομίες, εἶναι ἀκόμη ἀρκετὰ ἰσχυρές, ὥστε μόνο ὅ,τι κερδίζεται μέσα ἀπὸ τὴν ἀνάγκη τών πραγμάτων νὰ εἶναι ἀξιόπιστο.

6. Ἐδῶ, πρέπει νὰ προστεθῆ ὅτι στίς οικονομίες τῆς Δύσης, μολονότι ή τάση, ὅπως περιγράφεται παραπάνω, εἶναι ἀρκετὰ ἐκδηλη, ἐν τούτοις οἱ

επιδράσεις από τον αυτόματισμό δεν έχουν ακόμη αναφανή σε όλη τους την ένταση. Κι' έτσι βλέπουμε ότι σήμερα εφαρμόζουν το εβδομαδιαίο ωράριο των 42 ή 40 ωρών και μιλοῦν για τὸ ἐνδεχόμενο τῶν 36 ωρῶν. Τοῦτο συμβαίνει γιατί δεν ἔχει ἀκόμη αὐτοματοποιηθῆ πλήρως τὸ μέρος τῆς παραγωγῆς πού θά ἦταν δυνατὸ νὰ αὐτοματοποιηθῆ ὅσο καὶ γιὰ λόγους ἐξισορροπήσεως τοῦ κόστους. Δηλαδή οἱ εὐρωπαϊκὲς ἐπιχειρήσεις προσπαθοῦν νὰ χρησιμοποιοῦν πολλή ἀνειδίκευτη καὶ ἡμειδικευμένη ἐργασία (παράβαλε καὶ τὴν διευκόλυνση τῆς μεταναστεύσεως), πού τοὺς ἐπιτρέπει χαμηλότερα ἡμερομίσθια καὶ ἔτσι συμπίεση τοῦ κόστους.

7. Ἐτσι λοιπὸν γιὰ τὴ Γιουγκοσλαβία τὸ πρόβλημα εἶναι πῶς θὰ κατορθωθῆ ἡ μείωση τοῦ εβδομαδιαίου ωραρίου βιομηχανικῆς ἀπασχολήσεως ἀπὸ 48 σὲ 42 ὥρες, τοῦτο δὲ κύρια γιὰ τὸ ωράριο τῶν 42 ὥρῶν ἔχει ἤδη εἰσαχθῆ στις εὐρωπαϊκὲς οικονομίες. Τὸ νέο Γιουγκοσλαβικὸ Σύνταγμα ἐν τούτοις ἀναφέρει ρητὰ (ἄρθρο 37) ὅτι ἡ εβδομαδιαία ἐργασία δὲν μπορεῖ νὰ ὑπερβαίνει τις 42 ὥρες. Μέχρι καὶ σήμερα ὁμως, ἡ ἡμερήσια βιομηχανικὴ ἀπασχόλησις ἀνήρχετο σὲ 8 ὥρες (μὲ ἓνα διάλειμμα 1/2 ὥρας πληρωνόμενο), δηλ. σὲ 48 ὥρες ἐβδομαδιαία. Ἄλλὰ γιὰ νὰ πραγματοποιηθῆ ἡ ἐλάττωσις αὐτῆ ὑπολογίζεται ὅτι ἡ παραγωγικότης θὰ πρέπει νὰ αὐξηθῆ μὲ ἐτήσιο ρυθμὸ 15,4%, πρᾶγμα τὸ ὁποῖο θεωρεῖται δύσκολο, ἂν μὴ ἀκατόρθωτο γιὰ τὴν Γιουγκοσλαβία σήμερα, πού ἐμφανίζει μίαν ἐτήσια αὐξηση περίπου 4%² ἐνῶ ἡ σημερινὴ τῆς κατάστασις σὲ σύγκρισιν μὲ ὅλες τις εὐρωπαϊκὲς χῶρες εἶναι πολὺ ἀδύνατη.

8. Ἀνεφέρθη κατὰ τὴ σύσκεψιν, ὅτι τὸ Ἰνστιτοῦτο Στατιστικῆς τῆς Γιουγκοσλαβίας, σὲ συνεργασία μὲ τὴν Ἐπιτροπὴ γιὰ τὴ διάρκεια τῆς ἐργασίας, ἐξεπὸνησαν ἓνα πολὺ ἐνδιαφέρον σχέδιο παρακολουθήσεως τῆς ὅλης γιουγκοσλαβικῆς οἰκονομίας μέσῳ δεικτῶν πού ἀναφέρονται στὴ σχέση: προϊόντος καὶ παραγωγικότητος κάθε ἐπιχειρήσεως (συνεργατικῆς), τὴν κατανομὴ τοῦ εἰσοδήματος καὶ τὴν διοίκηση τῆς ἐπιχειρήσεως (κεφάλαια κινήσεως κατὰ ἐργάτην κλπ.). Τὸ σχέδιο αὐτὸ προβλέπει τὴ διενέργεια ἐκτεταμένης ἐρεύνης στὸ 10% τῶν συνεργατικῶν ἐπιχειρήσεων μὲ ἐρωτηματολόγια καὶ ἄλλα μέσα. Γὰ συμπεράσματα γιὰ τις δυνατότητες μειώσεως τῶν ὥρῶν ἐργασίας καὶ τις ἐπιπτώσεις πάνω στὴν γιουγκοσλαβικὴ ἀνάπτυξη ὑπολογίζεται ὅτι θὰ εἶναι ἔτοιμα κατὰ τὸ τέλος τοῦ τρέχοντος ἔτους.

2. Ἀναφέρεται, ὅτι τὸ 1963 ἐπετεύχθη ρυθμὸς αὐξήσεως περίπου 10% (S. Han), ἀλλὰ καὶ αὐτὸς εἶναι κατώτερος τοῦ ἀπαιτουμένου 15,4% εἰς τὸν ὁποῖον πρέπει νὰ προστεθῆ ἓνα ἀκόμη 6% ὡς ὁ κανονικὸς ρυθμὸς ἀναπτύξεως.

ΜΕΡΙΚΑ ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ

Θά συνοψίσουμε ἐδῶ μερικά ἀπὸ τὰ συμπεράσματα, πού ἄλλωστε βγαίνουν ἀρκετὰ καθαρὰ μέσα ἀπὸ τὴν ἐργασία αὐτή, ὅπως πιστεύεται.

1. Ἡ Γιουγκοσλαβία, ὕστερα ἀπὸ τὸν τελευταῖο πόλεμο, ξεκίνησε ἀπὸ ἓνα ἐπίπεδο οἰκονομικῆς καὶ κοινωνικῆς ἀναπτύξεως, ἴσως χαμηλότερο καὶ ἀπὸ τὴ Χώρα μας. Κατὰ τὴ διάστημα μέχρι σήμερα ἐπραγματοποίησε μιὰ θεαματικὴ ἀνοδο, πού μπορεῖ νὰ συνοψισθῆ στὸν ἀκόλουθο λόγο :

	1939	1963
Γιουγκοσλαβία	100	596
ΕΛΛΑΣ	100	250

Τοῦτο ἐπραγματοποιήθη ἐν μέρει χάρις στὴν ἀπόκτηση ἐδαφῶν (Κροατία καὶ Σλοβενία) μὲ μεγάλη βιομηχανικὴ παράδοση καὶ πείρα.

2. Ἡ οἰκονομικὴ ἀνάπτυξη ὅμως τῆς Γιουγκοσλαβίας δὲν εἶναι ἀπόλυτα ἱκανοποιητικὴ συγκρινόμενη μὲ τὸν ρυθμὸ ἀναπτύξεως πολλῶν Εὐρωπαϊκῶν χωρῶν. Καὶ ὅσο καὶ ἂν ὑπάρχουν ἐξηγήσεις τοῦ φαινομένου αὐτοῦ, ἐν τούτοις πιστεύεται ὅτι ἡ γιουγκοσλαβικὴ ἀνάπτυξη θὰ μπορούσε νὰ ἦταν ταχύτερη ἂν κατωρθώνετο ὁ δανεισμὸς μεθόδων ἀπὸ τὴν Δύση. Ἔτσι ἡ Γιουγκοσλαβία ἔγινε μέλος τοῦ Ο.Ο.Σ.Α. καὶ ἐπιδιώκει τὴ βελτίωση τῆς παραγωγικότητος τῆς ἐργασίας μὲ μεθόδους καὶ πρότυπα Δυτικοῦ τύπου.

3. Ὑπάρχει ὅμως μιὰ βασικὴ ἀντινομία κατὰ τὴν ἐφαρμογὴ τῶν Δυτικῶν μεθόδων : Ἡ ὅλη παραγωγικὴ διαδικασία στὴν Γιουγκοσλαβία (εἰσοδήματα, κατανάλωση, ἐπενδύσεις κλπ.) εἶναι σχεδιασμένη καὶ κατευθυνόμενη καὶ κατὰ κάποιον τρόπο ἤρεμη, χωρὶς ἀπρόοπτα ἀλλὰ καὶ χωρὶς τὰ κατάλληλα κίνητρα. Ἔτσι πιστεύεται, ὅτι τὸ «γνώριμο κλίμα» τῆς παραγωγικότητος πού εἶναι ἡ ἀνάπτυξη «τῶν ψυχικῶν ἱκανοτήτων τοῦ ἀνθρώπου» σὲ ὅλη τους τὴν δύναμη, λείπει ἀπὸ τὴν Γιουγκοσλαβία, τουλάχιστο μὲ τὰ μέτρα τῶν φιλελεύθερων μικτῶν συστημάτων, ὅπου τὸ «κέρδος», ὁ «κίνδυνος» ὁ «ἀνταγωνισμὸς» ἡ «ζήτηση τοῦ καταναλωτοῦ» κ.ἄ. ὀξύνουν τὸν συναγωνισμὸ καὶ ὀδηγοῦν μὲ τὸ οἰκονομικὸ ὑποκείμενο στὴν πλήρη ἀνάπτυξη τῶν ψυχικῶν του δυνάμεων καὶ τὴν ἐκμετάλλευση τῶν εὐκαιριῶν στὸ ἀνώτατο ὄριο.

4. Τὸ πρόβλημα εἶναι ἂν τὰ Δυτικὰ συστήματα πού στηρίζονται στὴ θεωρία τῆς «ζητήσεως τοῦ καταναλωτοῦ» στὴν ἐλευθερία παραγωγῆς καὶ καταναλώσεως καὶ στὸν ἀπεριόριστο φαῦλο κύκλο «ὅπου ὅσο περισσότερες ἀνάγκες ἱκανοποιοῦνται τόσο καὶ περισσότερες νέες δημιουργοῦνται» εἶναι προτιμώτερα γιὰ τὴν ἀναγκαία κοινωνικὴ ἰσορροπία ἀπὸ τὰ κομμουνιστικὰ συστήματα ὅπου γίνεται προσπάθεια ἀποφυγῆς τῆς σπατάλης τῶν πόρων. Μὲ ἄλλα

λόγια ποιό σύστημα είναι οικονομικώτερο, αποτελεσματικώτερο και χρήσιμο στον άνθρωπο.

Στό ερώτημα αυτό δεν μπορεί να δοθῆ μία ἀπόλυτη ἀπάντηση. Στις οικονομίες τῆς ἀφθονίας (Affluent Societies) ἡ αὐξηση, ἄλογη ἔστω καί «ἀντικοινωνική», τῆς ἰδιωτικῆς ἐπιχειρηματικότητος ἀπολήγει σέ αὐξηση τῆς κρατικῆς δραστηριότητος, ὅπου τὸ κοινωνικό κριτήριο εἶναι ἡ βάση. Ἡ κοινωνική ἰσορροπία ἐπιτυγχάνεται καί στὰ φιλελεύθερα συστήματα, μέσα ἀπὸ αὐτῆ τῆ φύση τοῦ μηχανισμοῦ τῆς δυναμικά ἀναπτυσσόμενης οικονομίας. Γίνεται βέβαια σπατάλη πόρων πού εἶναι ὅμως ἀνεκτὴ ἀπὸ τὴν κοινωνία τῆς «ἀφθονίας»¹.

Στὰ κοινωνιστικά συστήματα ἀποφεύγεται ὅσο εἶναι δυνατόν αὐτοῦ τοῦ εἴδους ἡ σπατάλη πόρων, ἀλλὰ ἡ ἐπιχειρούμενη πλήρης ὀργάνωση τῆς οικονομικῆς ζωῆς δημιουργεῖ μίαν ἄλλη σπατάλη πόρων ἀπὸ τῆ «γραφειοκρατία».

Τὸ ερώτημα συνεπῶς εἶναι : πὺ γίνεται λιγώτερη σπατάλη πόρων καί πὺ τὸ κοινωνικό κόστος εἶναι ὑψηλότερο ; Ἀλλὰ ἴσως ἀκόμη καί σέ ποιό σύστημα οἱ ἐξωτερικὲς οικονομίες διαδίδονται εὐχερέστερα (Internalisation Doctrine) καί ἔχουν τὰ πιὸ ἄμεσα καί πιὸ αἰσθητὰ ἀποτελέσματα γιὰ τὸ κοινωνικό σύνολο.

5. Ἐδῶ καί 100 χρόνια θὰ ἐθεωρεῖτο ἀπίθανη ἡ σημερινὴ πλησίαση τῶν τότε θεωρουμένων ἀντιμαχόμενων συστημάτων, δηλαδή τοῦ καπιταλισμοῦ καί τοῦ σοσιαλισμοῦ. Τὰ χρόνια πὺ ἔρχονται θὰ μᾶς δείξουν ὅτι τίποτε δὲν εἶναι ἀδύνατο καί ἡ πλήρης ὀργάνωση τῆς οικονομικῆς ζωῆς μὲ τὴν ὀλοψυχη καί ἀκέραια συμμετοχὴ τοῦ ἀνθρώπου, σὰν ὑποκειμένου καί ὄχι σὰν ἀντικειμένου θὰ καταστῆ δυνατὴ. Ἐν τῷ μεταξύ τὸ ἕνα σύστημα θὰ δανείζεται ἀπὸ τὸ ἄλλο τοὺς δρόμους καί τὰς μεθόδους ὅπου ἐκεῖνο πέτυχε.

1. Εἶναι φανερό ὅτι μιλοῦμε γιὰ πολὺ προχωρημένες οικονομίες γιατί πρέπει νὰ θεωρηθῆ σὰν βέβαιο ὅτι στις καθυστερημένες οικονομίες ἡ σπατάλη τῶν πόρων δὲν εἶναι ἀνεκτὴ.